

Az új magyar történeti szintézis előmunkálatai

GYÖRFFY GYÖRGY

A „lovagszent” uralkodása (1077—1095)

László egyeduralmának biztosítása

A magyar állam István király 42 éves uralma alatt épült ki. István halála után közel négy évtizeden át tartott a nagy erőpróba: Eléggé szilárd-e az építmény, hogy pogánylázadásnak, belháborúnak és külső támadásnak ellenálljon. Ha az épület minden megrázkódtatást kiállt, az komoly részben a tervező művét dicséri, de legalább olyan része van benne az „alapnak”, amelyből kinőtt, és az anyagnak, amelyből felépült.

Az a gazdasági és társadalmi szervezet, amely István alatt létrejött, már eléggé fejlett volt ahhoz, hogy szilárd intézmények épüljenek rá. Az új tulajdonviszonyok, a nagycsaládi tulajdon helyébe lépő egyéni és intézményi tulajdon kiállta a próbát. Az új földtulajdonon épülő osztálytársadalomban az antagonisztikus osztályok közé rétegződött harcos jobbágyság ugyanolyan szilárd eleme lett István államának, mint amilyen erős politikai befolyást gyakorolt az utána következő „válság-korszak” belső mozgalmaira. Sőt mondhatni, hogy a belharcok négy évtizedében ez volt az a politikai erő, amely végső fokon eldöntötte, hogy az uralom mindig annak a kezébe csússzon át, aki a nyugati befolyással szemben a hazai hagyományokra támaszkodott. Minthogy a harcos jobbágyság a kívülről ráerőszakolt reformokkal szemben a belső viszonyokra való építést támogatta, és az idegen hűbéri függéssel szemben az önálló független államiséget védte, a magyar harcos jobbágyságra támaszkodó dinasztikus vonal állott a haladás irányában, nemcsak a magyar nép szemszögéből ítélve, hanem a kor egyetemes megítélése szempontjából is.

Amikor Géza 1077 április 23-án meghalt, a magyar uralkodóosztály és a vitézek a Pozsonyba szorult Salamon „király” és a dukátust kézben tartó rangidős László herceg közül egy akarattal Lászlót választották királlyá. László 1046 táján Lengyelországban született, amikor apja, Béla ott élt száműzetésben. 1050 körüli hazatérése óta országszerte megismerték. A főurak becsülték uralkodói erényeit, amelyeket már bihari és nyitrai hercegsége idején alkalma volt megmutatni, az egyháziak támogatták páratlan bőkezűsége miatt, a vitézek pedig tisztelték hadi képességeiért, amelyeket Kerlésnél, Mogyoródnál és egyéb harctereken kimutatott.

Bár egyéniségét egyházi írók emelték a szentségig, s e magasztalásban komoly része volt pazar adományainak, több forrás egymástól függetlenül bizonyítja az igazságszolgáltatásban kifejtett tevékenységét, a vallásosságban való buzgalmát és nem utolsósorban a vitézek fölé egy fejjelemmel kimagasló királyi termetét, s így nem oktalanul nevezte őt egy Magyarországra jött Saint Gilles-i francia szerzetes „elegantissimus rex”-nek.

László megválasztásába az itthon élő családtagok is belenyugodtak, annak ellenére, hogy a hercegi részek szétesztésánál László már óvakodott túlzott

hatalmat juttatni öccseinek. A nyitrai dukátust és a pénzverés monopóliumát fenntartotta magának, s csupán a bihari dukátust juttatta rangidős öccsének, Lambertnek. Lambert nevét e vidéken két helynév tartotta fenn, az Igfan erdő bölényvadászainak lakhelyén, Kraszna megyében *Lompért* és a Felső-Tisza-vidéken *Lampertszásza*, a mai Beregszász. E Lambert által életre hívott Rajna-vidéki szász telep neve olyanféle képzés, mint *Kálmán- király-csehi*, a mai *Kálmánca*, amely a telepítő uralkodó nevét tartotta fenn. Salamon itt maradt öccse, Dávid szerényen megelégedett a Duna bodrogi partvonalával, ahol még sokáig emlegették „celláriumát”, borospincéjét és ahol *Dávod* falu máig őrzi nevét. E tájon, Apatinban tett adományt a tihanyi apátságnak, amelybe apja mellé kívánt temetkezni.

Géza király özvegye, a görög Szünadéné nem maradt meg az országban. Két kisleányát, Kálmánnak és Álmosnak 1077-ben semmi reménye nem volt, hogy László, Lambert, Salamon és Dávid mellett trónra kerüljön. Az özvegy királyné, aki talán egy ideig abban is reménykedett, hogy László, bizánci szokás szerint feleségül veszi őt, s ebben csalódnia kellett, visszatért Bizáncba, hol nagybátyja, III. Nikeforosz Botaniatész rövidesen császárrá kiálttatta ki magát (1078—1081). A krónikák nem szólnak róla, hogy az asszony magával vitte-e két kis gyermekét, de alig hihető, hogy legalább a csecsemő Álmostól megvált volna. Ha Álmos Bizáncban nevelkedett, akkor jobban érthető a Szent Imre legenda írójának eme szavai: „valaha Álmos herceg úrral Konstantinápolyban lakván (*commorante*)”, amit eddig nem egész találóan Álmos 1107-i jeruzsálemi zarándokútjával hoztak kapcsolatba. (Mivel Kisázsia 1107-ben zarándokok számára áthatolhatatlan volt, lehet, hogy ekkor Álmos Konstantinápolyt nem is érintette, és a legegyszerűbb zarái tengeri utat választotta.)

László megválasztása után nem koronáztatta meg magát; a krónika késői legendás betoldása szerint azért, mert „égi koronára” vágyott. Valójában Géza néhány éve nyert bizánci koronájának személyi vonatkozásai olyan mértékben köztudottak voltak, hogy nem alakulhatott ki még legalizáló ereje. Bár László Bizánccal való kapcsolatai nem voltak ellenségesek, a keleti császárságban ekkor olyan elkeseredett belharcok folytak a gomba módra támadó trónkövetelők között, hogy a belső és külső összeroppanás határán álló birodalom felé való tájékozódásnak nem volt értelme.

A másik nemzetek feletti fórum, amely királyi koronát és elismerést adott volna, a hatalma tetőpontján álló pápaság volt. László sógora, a horvát Zelemér nemrég kapott királyi koronát, ennek azonban hűbéri fogadalom volt az előfeltétele, s a pápai hűbért László ugyanúgy nem vállalta, mint bátyja. László, rögtön választása után elküldte követét VII. Gergelyhez, de a pápa sem a küldött személyt, sem László ajánlatát nem találta kielégítőnek, és ezért Nehémiás esztergomi érseknek röviddel ezután írt levelében azt javasolta, hogy a „választott király”, valamint a főpapok és az előkelők „az apostoli szék fennségét megillető fogadalmukat alkalmas követek által nyiltabban jelentsék ki.” László erre egyáltalán nem küldött követeket a pápához, hanem az új, pápa-párti német ellenkirállyal szövetséget kötött.

1077. március 28-án, míg IV. Henrik Lombardiában tartózkodott, a német fejedelmek ellenkirályt választottak Rudolf sváb herceg személyében. László hozzá küldött követeket, szövetséget ajánlott neki, és leányát Adelheidot feleségül kérte. A házasság létrejöttének időpontjáról nincsenek pontos értesüléseink, de 1078 pünkösdjén László követei Rudolf goslari udvarában már a francia király, a flandriai és a hollandi gróf követeivel IV. Henrik megtámadásáról tanácskoztak,

s midőn 1079-ben Rudolf szövetségese, VII. Gergely pápa Lászlónak levelet írt, már nem „dux”-nak vagy „electus”-nak címezte, hanem „rex Ungarorum”-nak, ami valószínűvé teszi, hogy legális koronázása megtörtént, talán egy olyan koronával, melyet feleségével együtt kapott. Bár László egyetlen reánk maradt viaszpecsétjéről és apró rajzú érmeiről koronájának alakja nem állapítható meg, annyi bizonyosra állítható, hogy nem olyan lilomos koronát viselt, amilyennel a XIII. századtól ábrázolni szokták, hanem elődei abroncskoronájához hasonló diadémot, ami mellett több koronája is lehetett.

A német belháború ugyan a továbbiakban nem László sógora, hanem IV. Henrik javára dőlt el, — Rudolf 1080 végén egy győztes csatájában halálos sebet kapott —, a birodalom belső zavarai továbbra is mentesítették Magyarországot IV. Henrik beavatkozásától és Salamon „kiskirálysága” felszámolásra kerülhetett.

Lászlónak kezdettől fogva kedvezett, hogy a szomszédos Bajorországban is támadtak IV. Henriknek ellenfelei. Henrik 1077/78 telén hadjáratot vezetett ellenük, s ez eredményezte, hogy Eckbert formbachi és Udalrik rattelnbergi gróf családjával együtt Magyarországra menekült. Támogatásuk érdekében VII. Gergely 1079-ben levelet írt Lászlónak. Talán egy ennek nyomán szövődött házassági kapcsolat eredménye, hogy Eckbert öccsének, Henriknek leányait, Himiltrudot, a formbachi kolostor alapítóját (1095) „magyar királynénak”, és Tuotát, a subeni kolostor megadományozóját a „magyar királyi nemzetség” tagjának írják.

1078-ban Lipót (Luitpold) osztrák őrgróf is elfordult Henriktől, mire László alkalmasnak látta az időt a németek által megszállt Moson visszafoglalására és 1079 elején „téli hadjáratot” intézett a német határvidékre. Henrik félretéve sürgetőbb tennivalóit, püünkösd táján Regensburgból személyesen vonult a keleti végekre, s annyit elért vele, hogy Lipót behódolt neki, de a Lajtán inneni részt elvesztette.

Salamon ezalatt megmaradt Pozsony várába bezárkózva. László trónralépésétől kezdve tárgyalásokkal óhajtotta Salamonnal való ellentétét rendezni. Nyilván nem akarta, hogy Salamon a királyi kincstár nála levő maradványait is kimenekítse az országból, de az ország biztonsága szempontjából is kedvezőbb volt, ha Salamon helyben kiskirálykodik, mint ha külföldön sereget gyűjt. Salamon egy ideig még remélte, hogy sógora megsegíti, de miután 1080-ban Lipót osztrák herceg nyíltan szakított Henrikkel, s ezáltal éket vert Pozsony és Regensburg közé, megadta magát. László uralkodásának negyedik évében, 1080 derekán vagy végén elfogadta a főpapok és főurak által megszerkesztett békét, amely szerint pozsonyi különállását feladva hazatér; királyi jövedelmet kap, de önálló országrészt és hatalmat nem. Jelentette pedig ez azt, hogy nem várakat és ispánságokat kapott kezére, hanem erdőuradalmakat, udvari gazdaságokat és készpénzt biztosító vámjövédelmeket.

Salamon leszerelése Lászlót kiváló diplomatának mutatja be. Nem kezdett izgatott akciókat vetélytársa ellen, hanem volt türelme kivárni a megfelelő pillanatot, amikor az harc nélkül megadta magát.

Salamon behódolása után rövidesen megbánta tettét. Rudolf ellenkirály váratlan halála után, 1081-ben IV. Henrik helyzete kedvezőbb lett Németországban. Nagy hadsereggel vonult Bajorországba s a lázadó Lipót osztrák őrgróf tartományát odaadta szövetségésének, Vratiszláv cseh hercegnek. Vratiszláv ugyan 1082-i győztes csatája után sem tudta birtokbavenni Ausztriát, Salamon azonban méltán gondolhatta, hogy ha még egy fél évig kitart Pozsonyban, őt

segíti sógora Ausztria birtokába. Az elszalasztott lehetőségeket látván, összeesküvést szőtt László ellen, mire a király elfogatta és Visegrádon elzáratta. A köztudat a „Salamon tornyának” nevezett lakótoronyban véli börtöne helyét, de tévesen, mert ezt IV. Béla építtette a tatárok ellen. A római erődből átépített 11. századi vár a torony mögötti Sibrik-dombon volt, ebben állt a király tartózkodási helyéül kijelölt palota.

László külpolitikai helyzetét 1079-ben gyengítette a Lengyelországban bekövetkezett belső változás. II. Boleszló ellen, aki 1076-ban VII. Gergely pápától királyi koronát kapott, összeesküdött öccse, a IV. Henrikkel cimboráló Ulászló Hermann. Boleszló az összeesküvésben részes Szaniszló krakkói püspököt 1079-ben az oltár előtt megölte, ami miatt menekülnie kellett. Magyarországon unokaöccsénél, Lászlónál kerest menedéket, aki egy lengyel határmenti uradalmat utalt ki neki tartásra, feltehetően a sárosi erdőuradalmat. Talán II. Boleszló itt-tartózkodásának halovány emléke a zavaros lengyel—magyar krónika adata, amely szerint a sárosi Sóvár I. Boleszló vadászó uradalma volt. Boleszló magyarországi száműzetésben halt meg néhány év elteltével, kislia, Meskó pedig egy ideig itt nevelkedett, László udvarában.

Ila László uralmának megerősödéséhez hozzájárultak a görög és német császárságban dúló belharcok, ugyanez keleten is segítségére volt. Oroszország tartományúri széttagoltság állapotában senyvedt; minden városközpontban egy önállóságra törekvő Rurikida herceg ült, s a névleg felettük álló kijevi nagyfejedelm, 1076-ig Izjaszláv, utána Vszevolod nem tudott úrrá lenni rajtuk. A helyzetet bonyolította, hogy mindig akadt köztük, aki a szomszédos nomádokat hívta segítségül. 1079-ben pl. a Tamantarkanban, a Keresi szoros keleti oldalán székelő Román herceg Kijev ellen vezette a kunokat, de a sikertelen akció után kunok tették el láb alól. Utódát, Oleget még ez évben a maradék kazárok kergették a tengeren túlra, Bizáncba, 1080-ban pedig a Perejaszlav körül letelepített úzok támadtak az oroszokra.

Hasonló volt a helyzet az Alduna mentén és a Balkánon is. 1078-ban, amikor Bazilakiosz dürrachioni (durazzo) dux fellázadt Nikeforosz császár ellen és Szaloniki körzetében harcolt a császár csapataival, hívására az Alduna mellékén lakó besenyők a kunokkal szövetkezve rátámadtak Drinápolyra, majd megverve visszavonultak. Ez volt az első eset, hogy a „komán”-nak nevezett kunok betörttek a Balkánra és ettől kezdve mind jelentősebb szerepet játszottak a Magyarországgal szomszédos Havasalföld és Moldva történetében.

A Magyarország körüli országok válságos helyzete nem csupán ahhoz járult hozzá, hogy László uralma megszilárduljon, hanem a békeállapot lehetővé tette az államszervezet reorganizálását is. Két területen maradtak az újjászervezésnek konkrét emlékei, a bíraskodásban és a királyi jövedelmek rendezésében.

László törvényhozása

A Szent István halálát követő négy évtizedes belháborúk azt eredményezték, hogy a tulajdon tiszteletbentartása megszűnt. Egy olyan állapotban, amikor még emlékezetben élt a nagycsaládi közös gazdálkodás, majd gazdasági üzemének szétbomlasztása az egyéni jószágtulajdon bevezetésével és újjáötözése intézmények alá rendelt tízes—százas közösségekbe, amikor a társadalomban még sok javait veszített földönfutó élt, érthető, hogy az új tulajdonrend nem örvendett köztiszteletnek, és ki ott szakított belőle, ahol tudott. A lopás ellen küzdő törvények sora jellemző módon sohasem említi személyi tulajdonban levő értéktár-

gyak — ruházat, eszköz, fegyver, pénz — eltulajdonítását, hanem mindig a gazdasági üzemhez tartozó javakról, — szolga, ló, ökör, juh, lúd, tyúk, gyümölcs — van szó. Ez teszi érthetővé, hogy Szent László törvényei egyformán üldözik az urak, ill. a szabadok és a szolgák által elkövetett lopást. Amikor pl. a II. törvénykönyv 1. cikke ezzel indul: „Mindenekelőtt esküvel elhatároztuk, hogy ha a főurak bármely hozzátartozója lopást követ el egy tyúk értékén felül. . .”, emögött nem az rejlik, hogy pl. Vata fia János úr leakasztott egy köntöst szomszédja házából, vagy zsebetett egy kést, hanem az, hogy a szerinte „jogtalanul” a királynak, püspöknek és a jövevény főuraknak juttatott gazdasági javakból lelkiismeretfurdalás nélkül „kárpótcolta magát” szolgákkal és háziállatokkal.

Ez teszi érthetővé, hogy Szent László III., de valójában legrégebbi törvényének 2. pontja, — címe szerint: „Azokról, akik mások embereit maguknál fogva tartják”, — a különféle birtokosok által udvarukban, gazdaságukban dolgoztatott várnépek, udvari „ínek” és a királyt illető, külföldről ide szökött „izbégek” visszaadásáról rendelkezik.

A magántulajdon védelme tehát elsősorban a király gazdasági erőforrásainak védelmét jelentette, másodsorban a király világi és egyházi jobbágyurai s a tőlük függő vitézek és papok, tehát az uralkodóosztály tulajdonának védelmét kívánta biztosítani, végül kiterjedt a falusi nép, a közrendűek és rab eselédek egymás közötti tolvajlásaira is.

Hogy mindez milyen központi kérdés volt Szent László korában, bizonyítja, hogy büntető törvénykönyvei 60%-ban tulajdon elleni vétségekkel foglalkoznak, de a látszólag más kategóriába tartozó bűncselekmények közül is sok ide torkollik. Az ún. III. törvénykönyv 1. cikke kifejezetten azt jelölte meg célul: „egész Magyarország főurai megesküdtek, hogy a tolvajt nem kímélik és el nem rejtik”.

A különböző időben kiadott törvénykönyvek tendenciáinak megállapítását megnehezíti az a körülmény, hogy az eredeti példányok elvesztek, a korunkra jutott XV—XVI. századi másolatokban pedig már összetartozó részek szétváltak, és külön alkalmakkor hozott törvények egybemosódtak, ilyenformán a három Szent László-törvény „beszámozása” is utólagos és nyilvánvalóan téves.

A szabolcsi zsinaton 1092-ben hozott ún. I. törvény nem is a világi törvényhozás körébe tartozik, mert ennek 40 cikke egyházi rendelkezéseket tartalmaz, a világi perrendtartást illető 41—42. cikk pedig valószínűleg László valamelyik büntetőtörvénykönyvéből keveredett a zsinati határozatok végére.

A II. és III. számmal jelölt két büntetőtörvényt ezt megelőzően hozhatták, de részeik eredete és keletkezésük kora vitatott. Pauler Gyula komoly érveket hozott fel amellett, hogy a II. törvénykönyv, Szilágyi Loránd pedig amellett, hogy a III. törvénykönyv két külön időben keletkezett részből áll, tehát esetleg négy egymást módosító törvénykezés eredménye is lehet. Több történész éppenséggel a III. törvényt a Szent László uralkodását megelőző évtizedekből eredeztette, azon az alapon, hogy 2. és 20. cikke szerint a királyi szolgánépek visszaszolgáltatása az I. Endre ill. I. Béla kora óta elszökött szolgákra terjed ki, az I. Endre kori szolgáltszeírástól pedig több mint 20 év választaná el a törvény meghozatalát, s ilyen rég elszökött szolgákról már nem intézkedhet Szent László törvénye. A törvény helyes jogi értelmezése azonban szükségtelenné teszi ezt a visszadatálást. A szolgákat a törvényhozást követő augusztus 15-ig kellett visszaadni; az I. Endre és I. Béla korára, ill. az akkor megejtett szolgáltszeírásra való utalás pedig nem más, mint az elévülési idő megjelölése. Az elévülési idő megadása csupán annyit jelent, hogy ha egy-két magánbirtokon volt olyan öreg királyi szolga, aki már a Sarchas-féle összeírásban (1056) sem szerepelt a királyi szolgák

között, az megmaradhatott az úr birtokában. Egyébként az a körülmény, hogy a III. törvény első felében írt határnap Nagyboldogasszony napját (aug. 15.), a második felében pedig Szent István ünnepét jelöli meg, arra mutat, hogy az első rész a szenttéavatás előtt, a második utána készült. Ezek szerint László uralkodása elején adta ki első, tizenöt cikkből álló törvényét (III. 1—15), amelyet az 1083 utáni években követett a második, főként a bírói rendtartást szabályozó, tizennégy cikkből álló törvénye (III. 16—29).

Szent László II. törvénykönyve azzal indul, hogy az ország nagyjai Pannonhalmán összejöttek a gonoszok törekvéseinek meggátlására és a nemzet ügyének előmozdítására. A felsorolt 18 cikk első és második része közötti ellentmondásra már Pauler rámutatott; a 2. cikk a lopásban talált szolgát orra levágására, a 12. cikk pedig a lopáson kapott szolgát akasztásra ítéli. (Megjegyzendő, hogy szabadállapotú tolvaj büntetése mind az 1., mind a 12. pont szerint akasztás volt, tehát a tolvaj szolga büntetésének szigorítása mögött az állhat, hogy a „szabadok” követelték, hogy a szolgák se ússzák meg orrlevágással, hanem ugyanúgy bűnhődjenek, mint ők.) A kettéválasztást tartalmi ismétlődés és terminológiai eltérés is valószínűsíti. Az 1—5. és 12—14. cikk hasonló tolvajlási ügyekről, a 7. és 15—17. cikk kereskedelemmel kapcsolatos ügyekről intézkedik. Eltérő szóhasználat mutatkozik pl. a 3—8. cikk *pensa* és a 11. cikk *bizancius* pénzmegjelölése között; a kettő ti. ugyanaz, de a krónikában is említett *bizancius* elnevezés csak Szent László pénzügyi reformja nyomán jöhetett divatba. A 11. cikkben említett *forum* „vásár” szava is szembeállítható a 7. cikk *mercatum* szavával. Mindez megengedi a feltevést, hogy a pannonhalmi határozatok eredetileg csak tíz cikkre terjedtek, s a folytatólag írt nyolc cikket egy következő törvénykezéssel határozták, és ekkor vagy utóbb másolták hozzá. Ne feledjük, hogy Szent László 18 év alatt számos törvényt napot tartott, amelyen határozatokat hoztak, s ezek feljegyzésétől különálló munka volt az összeszerkesztés, mint az a Könyves Kálmán törvényeit összeszerkesztő Albericus bevezetéséből kiderül. A szerkesztés hibáihoz hozzájárulhatott a későbbi másolás és esetleges szelektálás (feleslegesnek vélt részek elhagyása), s így nem csoda, hogy a reánk hagyományozott XV—XVI. századi kódexekben már olyan „szabálytalanságok” merülnek fel, mint pl. a szabolcsi zsinat végéhez biggyesztett két perrendtartási pont.

Azt, hogy Szent László két törvénye legalább négy törvénykezés határozatait foglalja magában, szemlélteti az *asylum*, a templomi menedékhely jogi helyzetének négyféle szabályozása, amiből Szent László törvényalkotásának változó tendenciáira is következtethetünk.

A legkorábbi (III. 5) megfogalmazás a klasszikus egyházi felfogásnak megfelelően azzal indul, hogy ha a tolvaj szabad ember az egyházba menekül, legyen az egyház szolgája, az oda menekülő tolvaj szolgát pedig urala válthassa ki. Az új osztálytársadalomban, amelynek tulajdoni rendjét széles tömegek nem tisztelték, ez a törvény az uralkodóosztály kárára ütött ki. A királyt, püspököket és magánbirtokost megrövidítő „bűnös” ui. az első elérhető plébániára futott, tehát ilyenformán a falusi templom, ill. az alsópapság gyarapodott általa, s menél nagyobb volt a tolvajlás, annál nagyobb mértékben. Ezért az alsópapság elő is segítette a templomba menekülést, olyannyira, hogy az ezt „tanácsoló”, és az odamenekülteket pénzért elengedő papok ellen is szigorú büntetést kellett hozni (III. 5). Világos, hogy a tulajdonviszonyoknak az alsópapság javára történő illetén eltolódását király, főpap és főúr egyaránt rossz szemmel nézte s így a következő törvényhozásnál (III. 17) már módosítottak rajta. Eszerint a templomba menekült tolvajt, legyen akár szolga vagy szabad, aszerint ítélik meg, hogy

bűnösnek mondják magukat avagy nem. Ha tagadják bűnüket, küldjék isten-ítélet- (tüzesvas-) próbára, s ha itt bűnösnek bizonyulnak, úgy ítéljék meg őket, mintha nem mentek volna a templomba. Ha viszont bűnösnek mondják magukat, Szent István törvénye szerint lakoljanak. Szent Istvánnak a lopást büntető törvényeiben jelentős szerepe volt a tinóval való megváltásnak — szolgálta az orrát pl. 5 tinón válthatta meg —, a személyi váltságösszeg pedig $\frac{2}{3}$ részben a királyé lett. Ezzel a módosítással az alsópapságot nagyrészt kizárták az *asylum* hasznából.

A következő fázisban (II. 1, 2) még jobban szűkítették a kis egyházak *asylum* jövedelmét. Azt ugyan fenntartották, hogy a templomba menekült szolga megválthatta orrát, de *asylum* jogot adtak a királyi udvarnak és a püspök lábainak is, s ilyenformán a váltságösszegeből, elsősorban a szabadok magas váltságából a király mellett a püspök is részesült.

A negyedik változat gyakorlatilag megszüntette lopás esetében a templom *asylum*-jogát, amennyiben kimondta, hogy a lopáson kapott szabadot és szolgát, ha templomba menekült, hozzák ki a templomból és vakítsák meg. Itt a törvény szigorítása már elsősorban nem a kis egyházak *asylum*-jövödelme ellen irányult, hanem a cél a tolvajlás üldözésének kegyetlen eszközökkel való fokozása volt. Már ennek jelét adta a harmadik törvényváltozat, amely tyúklopáson felül minden tolvajlást halállal büntetett; a negyedik változat pedig ezen csak módosított, amikor 10 dénár érték ellopásán felül a szabadot halálra, a szolgát pedig megvakításra ítélte.

Ez a szigorítás nyilván annak a jele, hogy Szent Lászlónak uralkodása első felében nem sikerült a tulajdon elleni vétséget megfékezni, egyebek mellett azért, mert a menedékhely olyan kibúvót hagyott, amivel minden tolvaj szívesen élt, de az egyháziak is szívesen fogadták a jövedelmet biztosító tolvajokat.

Hogy Szent László törvényhozásában a lopás üldözése tényleg ezeken a fázisokon keresztül fejlődött, annak döntő bizonyítéka, hogy Könyves Kálmán, amikor az érvényben levő törvényen módosított, a László hozta törvény negyedik változatát törölte el és közelített a második változathoz.

Ő ugyanis kimondta, hogy ha a lopással vádolt a templomba menekült, a bíró és a pap együtt kérdezze meg tőle, hogy bűnösnek tartja-e magát. „És ha ő magát vétkesnek vallja — azért, mivel az egyházba menekült, szemének megvakításától vagy más tagjának megcsönkítésétől meneküljön meg. Ha pedig azt mondja, hogy nem bűnös, ne tagadják meg tőle a lehetőséget, hogy magát tisztázhassa, de ha aztán bűnösnek bizonyul, az a körülmény, hogy az egyházba menekült, ne menthesse meg a fent említett veszedelemtől.”

Nem beszélve most arról, hogy Könyves Kálmán jogi felfogása a sötét középkorral szemben a felvilágosodás szelét lehelte, ő visszaállította az egyházak *asylum*-jogát a rögtöni vakítás eltörlésével a László-kori negyedik törvénykezés kegyetlen határozatát mérsékelte.

Nem volna teljes a Szent László törvényhozásról adott kép, ha a perrendtartást szabályozó alapvető intézkedéseit mellőznénk. A megyei bíró területi illetékességéről, a bíró leváltásának módozatairól, a hamis és a pert halogató bíró büntetéséről, az idézőpecsét küldésének módozatairól és semmibevevésének megtorlásáról, végül pedig a hites tanúk meghallgatásáról szóló rendelkezései a magyar törvénykezés épületének szilárd tartóköveivé váltak.

László törvényhozása előremutató vonásai mellett sem volt egységesen átgondolt jogalkotás, hanem a konkrét társadalmi bajok újabb-újabb módon történt jogi orvoslása. A törvényhozó személye még kevésbé jellemezhető olyan

egyoldalúsággal, mint ahogy azt 100 év múlva a Szent László legenda írója tette: „... az igazság szigorúságát az irgalom szelidségével mérsékelvén úgy viselte magát alattvalói iránt, hogy azok inkább szerették, mintsem félték tőle”.

A kegyetlen törvényeket hozó pannonhalmi végzéseket ugyan a bevezetés szerint nem a király személyesen hozta, hanem „a legkegyelmesebb László király idejében mi, Magyarország összes előkelői”, a király távolléte azonban nem mentesíti őt meghozatala alól, mert a törvény nem léphetett érvénybe hozzájárulása nélkül, s így az utókor méltán kapcsolta nevéhez a tyúklopáson felüli halálbüntetés példátlan szigorát.

A király kincstára

Szent László törvényhozásával, még ha ez a törvényekből első olvasásra nem is tűnik ki, főként a királyság gazdasági erőforrásainak biztosítására törekedett és közvetve ezt szolgálta a belső jogrend megszilárdítása is, hiszen a közbéke a nyugodt termelőmunka előfeltétele. Hogy az országot gazdaságilag felvirágoztatta, arra már a közel egykorú lengyelországi gall névtelen utal latin versében (1110): *Dicunt talem nunquam regem Ungaria habuisse, Neque terram iam post eum fructuosam sic fuisse.* (Azt mondják, hogy Magyarországnak soha ilyen királya nem volt, S utána sem volt földje ilyen termékeny.)

A királyi kincstár egyik fő jövedelmi forrása a pénzverésből és pénzváltásból származó haszon (*a lucrum camerae* ‚kamara haszna’) volt. László Salamont követve két évenként új pénzt veretett; 18 éves uralkodása alatt 10 alkalommal veretett esztergomi pénzverdéjében LADIS/C/LAUS RE(X) feliratú új érmeke. László először a Géza által vert 0,6 gr súlyú dénár (tk. féldénár vagy obulus) verését folytatta, de már második veretétől kezdve rátért a 0,65—0,7 gr körüli nehezebb dénárookra, majd uralkodása második felében elkezdte az elődeit meghaladó súlyú, 0,80 gr körüli dénárok verését, melyből összesen három veret készült. Az utóbbi reform azért volt jelentős, mert a magyar dénárok súlyát olyan magasra emelte, hogy belőle 40 darab, azaz 1 penza azonos értékű lett egy bizánci aransolidus-szal. Ezért nevezték latinul *bizancius*-nak, magyarul pedig *arany*-nak László „penzáját”, amit a krónikás helytelenül I. Bélának tulajdonított. A nehezebb dénárookra való áttérés az 500 éven át nagyjából változatlan görög aranyhoz, a koraközépkor nemzetközi arany valutájához való igazodást jelentette, és arról a törekvésről tanúskodik, hogy a magyar pénz ugyanolyan nemzetközi csereeszköz legyen, mint volt István regensburgi mintát követő féldénárja. Ha László az uralkodása végén kibocsátott két veretével letért az „arany alapról”, ennek oka elsősorban az lehetett, hogy Komnensz Elek (1081—1118) alatt Bizáncban a pénzrontás állandó jellegűvé vált, és a régi teljes értékű arany nomizmak helyett hat különféle ötvözetű és értékű nomizma terjedt el.

Bár László korában a nemzetközi helyzet nem kedvezett a távolsági kereskedelemnek; — a szomszédos országokban meg-megújuló harcok mellett a Magyarországon átvezető zarándokút is lehanyatlott amióta 1077-ben a mohamedán szeldzsukok elfoglalták Palesztínát, — az utolsó törvény arról tanúskodik, hogy Komnensz Elek császár uralmának megerősödésével és a *bizancius* bevezetésével egyidőben olyan távolsági kereskedelem bonyolódott, amely törvényes intézkedést kívánt. Négy törvénycikk foglalkozik a határispán és az alája beosztott „őrök” által ellenőrzött állatkivitellel (II. 15—18. §).

Bizonyára nem volt új intézkedés az uralkodó lókitelti monopoliuma. László ezt úgy szabályozta, hogy külföldi kereskedő csak a királytól vehetett

lovat; a királyi engedély nélkül kivitt lovat vagy marhát a határőrök elkobozták és a kereskedőt a határvár börtönébe zárták, amíg a határispán ki nem vizsgálta ügyét. Kereskedő engedély nélkül csak saját használatú hátslovat és szántó ökröt vihetett ki, ami azt jelentette, hogy tehenet, vagy borjút nem. A törvény tehát engedélyezte az ökörkivitel, természetesen a határvárban fizetendő vám ellenében. Bár a kiviteli vám értékéről nem maradt feljegyzés, kutatóink nem ok nélkül keresik e korai időben a harmincadvám eredetét.

A nemzetközi helyzettől is függő távolsági kereskedelemmel szemben sokkal állandóbb jövedelmet biztosított a belkereskedelem, mely a vásárokon bonyolódott. László idejében a hetivásár már nem volt naphoz kötve. Továbbéltek a régi templomos helyek vasárnapi vásárai és a Géza-kori „szombathelyek”, de László már el is rendelte, hogy új vásárt vasárnap tartani nem szabad (I. 16. §), amiből következik, hogy szaporodtak a hetivásárnapok, elsősorban a hétközepi, szerdai vásár. László, hogy biztosítsa vámjövendelmét, elrendelte, hogy ne legyen adás-vevés vásáron kívül; az egyebütt saját tulajdonból eladott árut és pénzt elkobzásra ítélte. Hogy a lopott jószág eladását is meggátolja, az adás-vevést a vásáron tartózkodó bíró, királyi vámszedő és tanúk elé utalta (II. 7. §), amivel nyilván nem a kisebb használati tárgyak kereskedelmét gátolta, hanem a „kóbor javak” (rab szolga, ló, ökör stb.) forgalmát ellenőrizte.

A vásárvám és révvám, mely meggyéknként a vámosok és az ispán útján folyt be a kincstárba, László egyik legjelentősebb bevételi forrása volt; utóbb abból tett jelentékeny adományokat az egyházaknak.

Igen jelentős tétel volt az erdélyi sóbányászat haszna. A só kitermelését és elszállítását a királyi udvarnak alárendelt „sahtos”-ok végezték. Nagy számukra jellemző, hogy László 1092-ben 24-et, Álmos herceg pedig 1109-ben 25-öt adott közülük egy-egy királyi egyháznak, és 1230-ig még legalább 40 nagy egyház létesült hasonló adományban, ami mellett királyi kézen is maradtak. A sószállítás Dél-Erdélyből hajón történt a Maros folyón lefelé, Észak-Erdélyből pedig tengelyen a Meszes hegységen és a Nyírségen át. Lehet, hogy már ekkor kialakult a sóexport, melyet a határispánok a határvárakba szállított sóval bonyolítottak, noha adat csak a XII. század végétől van rá.

A közvetlen kereskedelmi bevételek mellett nem lehetett elhanyagolható tétel a kereskedelemmel foglalkozó beköltözött népelemektől eredő bevétel. A szabolcsi zsinat (1092) egyházi végzéseiben szerepelnek „büszörménynek nevezett kereskedők” (*negociatores quos appellant ismaelitas*), akik etnikailag lényegében azonosak a „káliznak nevezett királyi kincstári pénzváltókkal”, ill. a közülük kikerült „pénzverőkkel” (1111 előtt: *institores regii fisci quos hungarice caliz vocant, . . . monetarii*). XIII. század eleji adatok szerint mint királyi vámok bérbevevői is szerepelnek. 1092-ben mohamedánokon kívül említenek zsidókat is, azzal, hogy ha vásár- és ünnepnapon dolgoznak, munkaeszközeiket (*instrumenta*) elvesztik (I. 26. §). Ebből az adatból tevénységük köre és adózásuk módja nem világlik ki. Végül itt kell említünk a magyarul „olasznak” nevezett vallon „latinokat”, akik I. Endre kezdeményező lépései nyomán költöztek Magyarországra és itt királyi és püspöki városok mellett wik-szerű kereskedő és kézműves külvárosokat hoztak létre; legjelentősebb közülük a két királyi székhely, Fehérvár és Esztergom mellett levő *Civitas Latinorum* volt. 1092-ben László a hazai keresztény bőjtöt megszegő „latinokat” kiutasításra ítélte azzal, hogy az itt szerzett pénzt itt kell hagyniuk (I. 31. §). Valószínű, hogy ezek készpénzben adóztak a királynak, mint 100 év múlva az erdélyi szászok.

A királyi háztartás bevételei a természeti gazdálkodás viszonyai között

jelentékeny részben az udvari és várbirtokon élő népek természetben történt szolgáltatásaiból ill. szolgálatából adódtak. Az udvari népek a terményt (gabona vagy kenyér, sör, bor, méz, szarvasmarha, sertés, baromfi, és bizonyos etnikumoktól ló, nyestprém és vadbőr) a legközelebbi udvarházba szállították be, ahol a tárnokok ill. a pohárnokok (bocsárok) raktározták. A király népes kíséretével évente bejárva az egész országot az udvarházakba összehordott terményt felélte. Hasonló lehetett a várbirtok szolgáltatásainak kezelése is, azzal, hogy minden várbevétel 1/3 része az ispánt illette. A természetbeni szolgáltatások értéke olyan megállapíthatatlan tényező volt, hogy ennek számszerű felbecsülésére még III. Béla jövedelemösszeírásában (1186) sem tettek kísérletet.

Könyves Kálmán adóreformjából következik, hogy Szent László korában, mint már ezt megelőzően is a „szabadok”, az önálló gazdasággal rendelkezők egyöntetűen évi 8 dénár adóra voltak kötelezve. Ez a nehéz dénár-alapra való áttérés után azt jelentette, hogy öt szabad háztartás évente egy arany solidus értékű ezüstöt adózott.

Szent László államszervezői műve lényegében abban állt, hogy szigorú törvényhozásával a királyi jövedelmeket eladdig soha sem látott fokra emelte.

Szenttéavatások

László uralmának megszilárdulása és államának gazdasági megerősödése nyilatkozott meg a magyarországi szenttéavatásokban. 1083-ban, László uralkodásának hetedik évében, a nyugalmi állapotban megindult belső fejlődés nyomán olyan nyilvánvaló lett, hogy az ország virágzása minden vonatkozásban Szent István szilárd államszervezetének köszönheti létét, hogy ez háttérbe szorította azokat az ellenérzéseket, amelyek a Vazul-fiakban István király ellen éltek. A történelmi távlat az „idoneus” királyt igazolta a különböző jogokon támadó trónkövetelőkkel szemben, és Vazulra mindinkább úgy tekintettek, mint a bebörtönzött Salamonra. Ha még éltek és szóhoz jutottak is István politikájának öreg ellenzői, ha apáik sebeinek felidézésével nem is hagyták feledésbe menni az őket ért csapásokat, hangjukat elnyomta a társadalom nagyrészének egyöntetűen pozitív visszaemlékezése a „szent királyra”.

István ifjú harcos korának szemtanúi 1083-ban már nem voltak. A királyt ismerő öreg visszaemlékezők már csak az idős beteges király alakját tudták felidézni, aki Imre halálával reménységét veszve teljesen a túlvilág felé fordult, szentek barátságát kereste és jótékonykodott. A közvélemény 1083-ban István korára már mint a „rég szép időkre” emlékezett vissza, s ezt nem csak a mindent megszépítő múlt tette, hanem a történelmi tapasztalat is: az István halálát követő háborúság, erőszak, pusztítás visszakívántatta István király rendezett államát és fogékonyra tette a népet az egyháziak által megfogalmazott vallásos énekekre: „Hol vagy István király? Téged népünk kíván!” Az egyháziak természetesen láttak a fáradhatatlan buzgalommal tíz püspökséget és számtalan egyházat felállító királyban apostolt.

Ha István szenttéavatásának ideológiai hátterét meg akarjuk érteni, egy pillantást kell vetnünk arra, hogy mit jelentett a szent fogalom, mielőtt a XIII. században kialakult a római egyházban a kanonizálás ma is gyakorolt módja: szenttéavatási pürral és csodák igazolásával.

A *sanctus* „szent” szó az antik latin nyelvben ’tiszteltre méltó, erényes, feddhetetlen, sérthetetlen, szent’ jelentésben élt és nemcsak kultikus vonatkozás-

ban használták (pl. az istenekre, Oziriszre), hanem világi közösségekre (pl. a római szenátusra) és erényes emberekre is. Ebben a széles fogalomkörben vette át az ókeresztény szóhasználat, pl. Péter apostol levelében (1. Pét. 1. 15): „. . . amiképen szent az, aki elhívott titeket, ti is szentek legyetek teljes életetekben.”

A keresztény vallás fejlődése során a „szent” jelző főleg azon elhunytak neve mellett állandósult, akiket haláluk után vallásos tiszteletben részesítettek. Krisztus hozzátartozói és tanítványai mellé sorolódtak a „földalatti mozgalom”, a katakombák kora óta a kereszténység terjesztői, mártírjai és az egyházatyák.

Tiszteletük alapja az volt, hogy példaképpül állították őket a hívők elé. A példakép propagálása megkívánta, hogy életrajzukat megírják, a legendaképző hajlam pedig az életutak ismeretlen fordulatait természetfeletti erők hatásának tulajdonította, olyannyira, hogy a szent tiszteletének hovatovább előfeltétele lett a csoda észlelése.

Mint hogy a keresztény tanítás szerint a példamutató életű szentek haláluk után a mennyországba „az Atya jobbára” kerülnek, hozzájuk is lehet közbenjárásért, pártfogásért fordulni. Haláluk vagy tiszteletük kezdetének napját ünneppé nyilvánították és a templomban imákban emlekeztek meg róluk. Képeiket, kivált pedig ereklyéiket — elsősorban testi maradványaikat, csontjaikat, másodsorban a hozzájuk fűződő emléktárgyakat — rendkívüli tiszteletben részesítették. A szent földi hamvai magát az „örök életet” elnyert, tehát élő és ható szentet jelentették meg, s mint ilyenek részesültek ereklyéi oltári tiszteletben. A szent ereklyéjének birtokában oltárt, ill. templomot lehetett tiszteletére szentelni, ahol még XI. századi felfogás szerint is a szent volt a tulajdonos, a kegyes adományok elfogadója. I. Endre pl. 1055-ben nem a tihanyi apátságnak, hanem „Szent Ányosnak” tett adományt, aki ereklyéje alakjában az apátság főoltárán jelen volt.

Az I. évezred végéig a püspök joga volt a tiszteletben részesítendő szentek közé való besorolás, de ez többnyire csak az egyházmegye területére volt érvényes. Az első pápai szenttéavatás 993-ban történt, amikor XV. János pápa a magyarok által 955-ben megtámadott Udalrik augsburgi püspököt szentté avatta,

A XII. század közepéig az egész egyházra kötelező érvényű szenttéavatás pápai zsinaton történt, amikor is a jelölt életrajzát felolvasták s ez kellett tartalmazza hitelt érdemlő tanubizonyságokat megtörtént „jelekről”.

Emellett tovább élt a helyi szentek korlátozott tisztelete, amint ezt kitűnően megvilágítja a cseh Cosmas az 1073. évhez szent Adalbert öccséről, Gaudentius gnéznai püspökről szólván: „Akit Te szentnek mondasz, azt az apostoli szék még nem kanonizálta. Misében, mint az elhaltakat tiszteljük.” Ilyen módon tisztelték Magyarországon 1048 után Gellért püspököt Csanádon, valamint az István király idejében Magyarországra jött lengyel András-Zoerardot és követőjét, Benedeket. E kettő a zobori apátságban lett szerzetes és a Trencsén melletti vadonságban, Szalkán halt meg; az első önsanyargatás folytán, a második a környékbeli erdei latrok áldozataként. Mindkettőjüket a nyitrai főtemplomban temették el és Benedek aszketalánca felét Géza herceg (1063—1074) úgy szerezte meg magának, mint ereklyét.

A helyi szent-tisztelet mellett a szent (*sanctus*) és a vele ekkor még egyértelmű boldog (*beatus*) jelzővel, akár a felsőfokú *sanctissimus* és *beatissimus* alakban is, e korban nem csupán a kanonizáltakat és a helyileg tisztelteteket illeték, hanem használták ezeket élő emberek tulajdonságjelzőjeként is. Odilo clunyi apát pl. István király vallásos buzgalmát még életében *sanctissima devotio* kifejezéssel illette, a tihanyi alapítólevél írója az összeírást készítő Miklós

püspököt *beatissimus*-nak írta, avagy a zárai apátnő Könyves Kálmánt 1105-ben *sanctissimus*-nak titulálta.

A magyarországi szent tisztelet kezdeteiről a legkorábbi hazai liturgikus kódexek adnak felvilágosítást. A *Sanctoralé*-k naptári ünnepeiből és az ekkor elmondandó imádságokból, a fogadalmi misékből és a himnuszokból kiderül, hogy a szent tisztelet zömét kitevő római (gregorián-gelasiusi) és vértanú réteghez igen jelentős bencés és frank—rajnavidéki—lotharingiai réteg járult, csekélyebb volt a keleti és még szerényebb a német réteg.

Ez a római és rajnavidéki bencés térítést, valamint a XI. századközepi lotharingiai utánpótlást tükröző kultusz gazdagodott a magyarországi térítők és mártírok helyi kultuszával. Amint Gellértet Csanádon, Andrást és Benedeket Esztergomban és Nyitrán tisztelték, ugyanúgy ünnepelhettek saját püspökségeikben Gellért mártírtársait, Modeszt, Budli és Besztrik püspököt, ez utóbbiak szenttéavatása azonban ekkor nem történhetett meg, mert a cölibátus apostolai szemében csak nőtlen püspök válhatott példaképpé.

István király székesfehérvári tisztelete túlment a vallásos megemlékezésen. Halála emléknapján, augusztus 15-én tartották ui. királyaink Székesfehérvárt az évi törvényt napokat, s a templomi megemlékezés és a jogi aktus egybefonódása eredményezte, hogy István törvényeit már 1083 előtt *Leges beati Stephani* megjelöléssel említik. A szenttéavatás sem annyira vallási, mint inkább politikai megfontolásokból fakadt.

István egyháza csak támasztéka volt egy még nagyobb alkotásnak, az államnak. A szentistváni államszervezet időtálló volta pedig éppen László uralkodása alatt mutatkozott meg teljességében, amikor a nyugodt békében bővebben ontotta a kamatot, mint valaha. Ugyanakkor László restitúciója maga is ideológiai támasztékot kívánt; László a helyreállított szentistváni rendet stabilizálta a szenttéavatással.

A szenttéavatás diplomáciai előzményeit nem ismerjük, mert VII. Gergely regisztrumkönyve e korból nagyon hiányos. Az bizonyos, hogy 1081-től, amikor IV. Henrik Észak-Itáliába vonult és négy évi ottléte alatt több ízben Rómáig hatolt, az érintkezés Magyarország és Róma között megnehezedett. László azonban nemcsak Lombardián át közlekedett Rómával, hanem, mint 1090-i, Montecassinóba írt leveléből megtudjuk, Dalmácián és a tengeren át is. 1083 januárjában a pápa éppenséggel lement Beneventumba, hogy Guiscard Róbert normann vezér támogatását sürgesse. Rómába való visszatérése után, kora tavasztól IV. Henrik ostromolta és június 3-án el is foglalta a Tiberis-jobbpart nagyrészét, de az Angyalvár és a balparti város a pápa kezén maradt, aki az akadályoztatás ellenére is közlekedett a külvilággal. A pápa novemberben tartott zsinatán arról is panaszkodott, hogy nagybőjti zsinatát IV. Henrik megakadályozta. Mindez azonban nem jelentett olyan akadályt, hogy VII. Gergely 1083 első felében ne fogadhatta volna László követeit, csupán annyit, hogy a szenttéavatások előfeltétele, az életrajzok felolvasása a zsinaton nem történhetett meg.

Valószínű, hogy erre az alkalomra készült az első, reánk nem maradt Gellért legenda, az pedig bizonyosra vehető, hogy erre a célra íratta László király egyik klérikusával Szent István nagyobb legendáját, mely István életének összefoglalásán kívül erényeit ismerteti és a kanonizáció szükségletének megfelelően két csodásnak tűnő tettet beszél el: megjövendöli a besenyő támadást és imájára a támadó Konrád császár csapatait egy rejtélyes futár visszarendeli. E két eset ténylegesen István előrelátását és sikeres hadvezetését dicséri, s csak igen nagy jóindulattal magyarázható csodának. A jóindulat ugyan a szorongatott helyzet-

ben levő pápából nem hiányzott, — már 1081-ben Adelhaid királynét levelében arra kérte, hogy királyurát buzdítsa az egyház támogatására, s most méltán remélhette, hogy László segítséget is nyújt neki IV. Henrikkel szemben, — de a Szent István-életrajz szűkössége, főképpen pedig a zsinat elmaradása csak fél-megoldást tett lehetővé. Egy levelet adott ki, amelyben nem személyre szólóan, hanem általánosságban engedélyezte, hogy „emeljék fel azok testét, akik Pannoniában a hit magvát elvetették, és az országot prédikálással vagy intézkedéssel Istenhez térítették”, s ha hihetünk a közeli Gellért-passzióknak, egy legátust is küldött Magyarországra, akit felhatalmazott Gellért testének felemelésére. Valószínű, hogy a pápától érkező követség hozta a hírt, hogy István testének felemelése előtt még nyilvánvaló csodáknak kell történniök.

A Pray-kódex naptárából következtetve július 25-én megtörtént Gellért püspök testének felemelése Csanádon. László tanácsot tartott az országnagyokkal és 1083 augusztus 15-ére Székesfehérvárra országos gyűlést hívott össze, meghirdetve, hogy a gyógyulásban reménykedő nyomorultak is jelenjenek meg. A nagy próbatélt három napos böjttel és imával vezették be. Ennek befejezésével el akarták mozdítani a sírra helyezett hatalmas követ, de az meg sem mozdult. Ekkor egy szentéletű apáca a szomszédos Bökénysomlóról azt javasolta, hogy engedjék ki Salamont börtönéből. Futár nyargalt Visegrádra és az ex- király visszanyerte szabadságát. A legenda szerint a jócselekedet után a követ könnyen el tudták mozdítani.

Augusztus 19-én az esti vecsernyére megtelt a templom s a király is megjelent. Mindenki várta a csodát, s a lelki feszültség megdönbentető gyógyulásokat váltott ki. A messi földről hozott betegek közül egy hűdéses fiú megindult, és ami 12 éve nem történt meg, a sírhoz futott. Az extázisban levő tömeg újjongott, sirt. Utána egy hét éves béna gyerek mászott négykézláb a sírhoz s ott felállt. László az örömtől sírva felkapta a gyermeket, az oltárhoz vitte, és hálaadó imát mondott. A nép egész éjjel a templomban virrasztott és újjongva észlelt gyógyulásokat, melyeket az extázis kiváltott. Ezek között nem egy lehetett színlelt, megjárt, de a szilárd hit és a lelki megrázkódtatás tényleges gyógyulásokat is eredményezhetett.

Másnap, augusztus 20-án reggel a király a főemberek élén újból megjelent s ekkor leemelték a kőpadlóból kiemelkedő kőlapot és felbontották a kősírt, amelyben a szent király földi maradványai „balzsamillatú” vízben úsztak. A magas talajvíz a kőlapokból álló koporsót félig elborította, s hiába merték, újból megtelt. István király szétesett csontjait tiszta gyolcsba szedték össze és ezüst ládában helyezték el, de nevezetes gyűrűjét, amellyel eltemették, hiába keresték a folyadékban. Évek múlva derült ki, hogy a szent jobb a gyűrűvel már régebb ideje a sírbontás mellől kitiltott kincstartó klérikus, Merkur birtokába került, ki a Berettyó mellett álló családi monostorában rejtette el. Minthogy tettét utóbb egy csodás történetbe ágyazva vallotta meg a királynak, bocsánatot nyert és monostorát, mely az oltárára helyezett ereklyéről a „Szentjobb” nevet kapta, a király kiépíttette és gazdagon megadományozta.

A szent jobb olyan módon maradhatott fenn, hogy István királynak 1038-ban szarkofágban elhelyezett és mumifikálódott tetemét az országos zűrzavarok idején kiemelték és a bazilika padozata alá, a földbe rejtették el. Az ekkor levágott és Merkur által ellopott jobb épen maradt, míg a talajvíz áztatta sírból csak csontok kerültek elő.

Magyarországnak ezzel saját szentje lett, mint Vencel Csehországnak. Bár a magyar nemzet, a *gens Hungarica* magáénak vallotta Szent Istvánt, a középkor

nemzetekfeletti gondolkörében az István-kultusz nem a magyar „etnikumhoz” kapcsolódott, hanem a Kárpát-medence keresztényeihez, és ha azt vizsgáljuk, hogy az itteni társadalom mely rétege számára jelentett többet, és mely rétege állt a kultusszal szemben, bizonyosra vehető, hogy a nem magyar keresztény rab cselédek és a beköltözött vendégek, akik számára Szent István rendje új élet-lehetőséget jelentett, igaz hívei lettek kultuszának, szemben a magyarok deklasz-szált, pogánysághoz húzó rétegeivel.

Mivel VII. Gergely kanonizációs levele nem személyre szólt, hanem általánosságban a magyarországi térítés mártírjait és hitvallóit illette, további szenttéavatások lehetősége rejlett benne.

Elsőként Imre herceg alakja került előtérbe, aki ugyan nem volt teljes joggal a fenti kategóriába sorolható, de kultusza, mely eddig a székesfehérvári bazilikára korlátozódott, egybevágott VII. Gergely törekvéseivel: Példaképpül állítható volt a cölibátusért, a papi nőtlenségért vívott harcban. Testének felemeléséről bizonyára szó esett már Rómában, számottevő csodajelek hiányában azonban nem lehetett komolyan foglalkozni vele. Az, ami az öregek visszaemlékezéseiből rendelkezésre állt, — csupán néhány agg szerzetes tudott tanúbizonyságot tenni „életszentségéről” —, nem volt elegendő. Végre, másfél hónappal a nagy augusztus 20. után, megtörtént a várva várt csoda.

A kortárs legendaíró szerint egy Konrád nevű német nemes VII. Gergelyhez járult halálos bűne bocsánatáért. A pápa olyan vezeklést írt elő neki, hogy addig látogassa a szent helyeket, amíg a páncélját körülvevő öt vaslánc meg nem pattan és a vele adott lepecsételt pápai levél betűi el nem halványodnak. Konrád sokfelé járt, utoljára Jeruzsálemben, s minthogy itt sem szabadult meg láncától és bűneitől, innen szent István fehérvári sírjához jött, azzal, hogy addig nem mozdul onnan, amíg Isten meg nem segíti. A templomban elaludván álmában állítólag István király megjelent neki és intette, hogy fia sírjához járuljon és az ő közbenjárását kérje. Konrád így tett, s amint leborult Imre sírjánál, a láncok eltörttek és páncélja szétesett. Az esetre elősiető Fábíán kancellár, a prépost megvizsgálta a pápai levelet és konstátálta, hogy az írás elhalványodott.

Bár a legenda tájékozott a korabeli személyeket illetően (így pl. VII. Gergelyt otthonosan Hildebrand néven írja!), Konrád történetében gyanút keltő motívumok vannak. Jeruzsálem 1077-ben a szeldzsukok kezére került s a zarándoklás ettől kezdve nagyon megnehezedett. Az olvashatatlanná elhalványodott pápai levél pedig sokkal gyanúsabb, mintha egy olvasható pápai bulláról lenne szó, s így Konrád tanúbizonysága kétségbe vonható. Múltán merül fel a gyanú, hogy néhány ügybuzgó klérikus mozdította el a holtpontról Imre kultuszának ügyét Konrád szerepeltetésével, s ezt még tovább fejlesztette az amúgy is túlzó legendaíró.

A csodát rögvest jelentették László királynak. László országos zsinatot hívott össze, amelyen a magyar klérus a szentéletű királyfi testének felemelése mellett döntött és november 4-én a székesfehérvári bazilikában megtörtént szentté nyilvánítása.

Mivel VII. Gergelyt 1084-ben IV. Henrik hadai beszorították az Angyalvárba, majd Guiscard Róbert felmentő akciója után a normann fosztogatás miatt a pápa Salernóba kényszerült távozni, ahol rövidesen meghalt, a hazai szenttéavatások pápai zsinaton történt megerősítésére ekkor nem kerülhetett sor.

Bár II. Orbán még 1096-ban sem ismerte el István király szentté avatását, 1092-ben a szabolcsi zsinaton a kötelező 32 fő ünnep közé már István, Gellért és Imre ünnepét is besorolták.

Az 1200 körül készült Szent László legenda azt állítja, hogy László a fentiekén kívül pápai engedéllyel András-Zoerard és Benedek remetéket is kanonizáltatta. Kétségtelen, hogy az 1083 után készült liturgikus könyveink is tanújelét adják egyházi tiszteletüknek, a nyitrai püspökség Szent Emmerám patrocíniuma pedig már 1111-re Andrással és Benedekkel bővült. A Pray-kódex naptára ünnepnapjaikat is megadja, Andrásét és Benedekét július 17-én. Hogy ezek testének felemelése tényleg László idejében történt a széleskörű pápai engedélyezés alapján, avagy Kálmán nevéhez fűződik, arra választ adni nem tudunk. Annyi valószínűnek látszik, hogy kanonizálásukat csak országos zsinaton rendelték el és pápai megerősítés híján tiszteletük Magyarországra korlátozódott.

A hazai kisebb szentek egyházi kultuszával szemben István kanonizálása célkitűzésében és kihatásában politikai lépés volt. A szenttéavatás jogi következménye a fennálló társadalmi rend stabilizálása lett. István király tényleges rendelkezései és az, amit a XI. században neki tulajdonítottak, megmerevedtek; a XI/XII. század fordulójától a Szent István által megállapított birtok- és társadalmi rend külön kategóriák keletkezéséhez vezetett, mint amilyen a *de genere* nemesi nemzetség és a „szent király jobbágyfiai” ill. „szabadjai” rétege.

A szenttéavatás egyházi vonatkozásban viszont nem megmerevedést, hanem a „hitvalló” szellemében való továbbépítést jelentett, elsősorban az eddig elhanyagolt puszták és erdős szelenterületek térítését és új egyházak alapítását. Az új templomok oltárára már nem külföldről kellett ereklyéket kérni, — az ereklyeárusítás tilalma miatt ui. beszerzésük mind nehezebb lett, — hanem István, Gellért, Imre, András és Benedek ereklyéi segítették elő az új templomok felszerelését.

Az egyház átszervezése, egyházi művelődés

István király egyházszervezetével azt célozta, hogy az országban egy olyan hálózatot hozzon létre, amely a tíz püspökségből, mint gócból kiindulva a megyei esperességeken keresztül lehetőleg minden falu népéhez hozzáfér; téríti és templomba szoktatja a népet. A térítő munka élére, a püspöki székekbe lehetőleg képzett külföldi szerzeteseket állított, de ezek kevesen lévén, hazai „klérikusokkal”, nős világi papokkal töltötte meg a szervezetet. Ez a világi szervezet jól funkcionált, átvészelte a pogánylázadást és nem következett be az, amivel VII. Gergely Lengyelországot még 1075-ben is jellemezte: „püspökeiteknek nincs szilárd érseki székhelyük”. Mindamelllett a XI. század második felére a szentistváni szervezet korszerűtlenné vált: A hálózat kiegészítésre szorult, a régi templomok újjáépítést igényeltek és a világias papi testületnek a nőtlenség révén való „egyháziasítása” is időszerűvé vált.

Az István király által létesített tíz püspökség a Kárpátok erdős koszorúján belül elegendő fejlesztő gócnak bizonyult, s ezek körül csupán egynek a székhelyét kellett alkalmasabb központba helyezni. Szent István az egyik püspökséget a dukátus székhelyén, Biharvár mellett állította fel; László ezt áthelyezte egy forgalmi központba, a Sebes-Körös révjéhez, ahol egy „Szombathely”-piac működött és az új székesegyház és a 24 tagú káptalan helye számára átengedte „váradszék”-jét, a földvárral erősített udvarhelyet a hozzá tartozó gazdasági szervezettel. A püspökség élére egyházi neveltetésű unokaöccsét, Könyves Kálmán herceget nevezte ki.

A másik szervezésre váró ügy a szerémi görög püspökség volt. A Száva szigetén elterülő Szerém vár (*Sirmium*), benne egy ortodox bolgár püspökség-

gel, 1018-ban jutott görög kézre. A görög uralom alatt új görög püspökséget létesítettek, és mikor 1071-ben Salamon, Géza és László elfoglalta Nándorfehérvárat, Szerém vár, átellenben a honfoglalás óta magyar kézen levő Szávaszentdemeterrel, Magyarországhoz került. Ez után Szerém vár lett a Bolgyán határ- vármegyéből levágott Szerém vármegye székhelye s az ezen kialakítandó szerémi esperességet kivették a pécsi püspök alól, akihez tartozott, és az új püspökséghez csatolták. Mivel a szerémi végvár veszélyeztetett ponton feküdt, püspökségét 1085 előtt áttelepítették Bácsra. Kinnamosz a XII. században említi, hogy Bácsra székel a szerémi püspökség, a sziciliai arab Idriszi földrajzából pedig megtudjuk, hogy még a XII. század első felében is görög egyház- tudósok (káptalani tagok) éltek Bácsra.

A szerémi-bácsi püspökség helyzete a magyar egyházszervezetben azért volt kritikus, mert 1054-ben létrejött az egyházzszakadás (*schizma*) a római pápa és a konstantinápolyi pátriárka között és ilyenformán egy eretnek góc került Magyarországra. A szakadás bekövetkeztét a kortársak még nem ismerték fel akkor, amikor IX. Leo pápa legátusa, Humbert kardinális 1054 július 16-án a konstantinápolyi Hagia Szofia templom oltárára lehelyezte a Kerullianosz pátriárkát kiközösítő bullát. De amikor ez a 60-as évektől tudatossá vált, újból és újból kísérletek történtek az „únióra”. Dukász Mihály császár segítséget remélve Rómától az előnyomuló szeldzsuk törökök ellen 1076-ban felajánlotta VII. Gergelynek az egyházuniót és a pápa lelkesen is fogadta a gondolatot, de Gergelyt az invesztitúra-harc, Dukász Mihályt pedig belső ellenzéke megbénította s így lekerült a napirendről. 1089-ben II. Orbán tüzte az úniót az amalfi zsinat napirendjére, de ez akkor Komnenosz Elekben nem talált megfelelő visszhangra. Ilyen légkörben került sor Magyarországon a kalocsai latin érsekség és a bácsi görög püspökség apostoli levéllel történt „kánoni egyesítésére”. Fábíán fehérvári prépost 1083 után nyerte el a bácsi püspökséget, és amikor Dezső kalocsai érsek meghalt, a 80-as évek második felében Fábíán lett az első bács-kalocsai érsek. Az egyesítés révén a kalocsai érsekség bekebelezte a szerémi esperességet és a szávaszentdemeteri monostort, amivel évszázados küzdelem indult el a kalocsai érsek és a pécsi püspök között afelett, hogy ki alá tartozik a gazdag görög apátság. Mint a XIII. század közepén történt hamisításokból megtudjuk, a pécsi püspök azt a római vízvezetékét, latinul *aquaeductus*-t, magyarul „kőárkot” vallotta határnak, amely a Fruskagora vizét Sirmiumba vitte, a kalocsai érsek pedig — úgy látszik — a vele párhuzamos, de nyugatabbra folyó Nagyolaszi patakot. Egy ilyen tárgyú oklevelet Szent László nevére is hamisítottak hibás, 1093-i évszámmal és 1085 körüli méltóságviselővel.

A harmadik és legnagyobb jelentőségű tett a zágrábi püspökség alapítása volt az ott lakó szlapon (magyarul: *tót*, németül: *windisch*) lakosság részére.

A Száva-vidék a Dinári Alpokig úgy az ókorban, mint a frank birodalomban Pannónia része volt és a Dunántúllal alkotott közös politikai és művelődési egységet, szemben a tengermelléken elterülő Dalmáciával, ill. Horvátországgal. Amikor 900-ban Pannónia úgyszólván harc nélkül a magyarok kezére esett, a magyarok „beépültek” a Dunántúlba és megszállták a Szerémséget, de a szlapon nemzetségeket meghagyták viszonylag független állapotukban. Ezek helyi főnökeik útján évente összeadták a nyestbőr-adót s egyéb kötelezettség nem terhelte őket. A nyestbőr-adót a fejedelmek vagy hercegek udvaraiba kellett beszállítani; ilyen volt pl. Zágráb felett a Fajszy nagyfejedelem nevét őrző *Fajszy-Kraljevec*. Ennek közelében vezetett a nagy hadiút a Száván, amelyen a kalandozó magyarok 899-től 954-ig Itáliába vonultak. 955 után a Száva-vidék útja

a magyar fejedelemség számára jelentőségét veszítette, mert a *Strata Ungarorum* krajnai és aquileiai szakasza német kézre került, csupán a terület nyestadóját élvezte egy-egy Somogyban székelő „úr”, utolsóként Koppány. Amikor István király Koppány somogyi dukátusát elkobozta, a „Dráván inneni” és „Dráván túli” Somogyország dézsmáját előbb a veszprémi püspöknek, 1002-ben pedig a pannonhalmi apátságnak adta. Bár a 80-as évek végén, amikor a zágrábi püspökség alapítására sor került, Pannonhalma elvesztette „püspöki jogait” e területre, melyet a Dráván innen Veszprém, a Dráván túl Zágráb kapott meg, az apátság 1232-ig perlekedett elvesztett dézsmáiért. 1215—1227, amikor Pannonhalma és a zágrábi püspökség perét a Dráván túli dézsmák felett a pápai szék tárgyalta, mindkét fél hamisításhoz folyamodott. Az apátság amúgy is interpolált alapítólevelébe vakarással írta be a Somogy *comitatus* nevét, a zágrábi püspökség pedig II. Endre nevében 1217-es évszámmal egy nagy oklevelet hamisított, mely szerint a Dráván túli terület minden joga a zágrábi püspököt illeti azóta, hogy Szent László átkelve a Dráván, elfoglalta Szavoniát és megalapította a püspökséget. Az ezt követő perek kapcsán a zágrábi püspök álláspontja több hamis oklevélbe belekerült, majd miután a spalatói klérus 1238-ban megnyerte Kálmán szlapon herceg támogatását arra, hogy a zágrábi püspökséget elszakítsák a kalocsai érsekségtől és a spalatói érsekséghez csatolják, Tamás spalatói főesperes *Historiájában* történetileg „megalapozta” a követelést: A spalatói érsekség hajdan a Drávaig terjedt és területét Szent László foglalta el. Ennek a történetírásban elterjedt nézetnek azonban az 1235 előtti hiteles forrásokban semmi nyoma. Konstantin császár 952-ben Horvátország és „Turkia” határát a Karsztok ill. a Kapella hegyláncában jelöli meg; ez a *Gozd*-nak nevezett határhegy maradt Horvát- és Magyarország valamint a horvát (spalatói) és magyar (esztergom-kalocsai) egyháztartomány határa az egész középkoron át. A XII. században fel sem merült valamilyen igény a Száva-vidéket illetően a spalatói érsek részéről, holott egy ilyen „provincia”-módosítás a római kuriát is érintő és foglalkoztató intézkedés lett volna. De amint a zágrábi káptalan kartuláriumában vezetett királytörténet Árpád vezérrel kezdi a múltat, ugyanúgy a helyi birtokosság, pl. a Vojk nemzetség 1240-ben Szent Istvántól és I. Bélától nyert privilégiumaira hivatkozik Dráván túli birtokpöreiben.

A zágrábi püspökség alapítását egy hiteles 1134-i oklevél beszéli el. Ebben szó sem esik arról, hogy az alapítás elfoglalt területen történt volna, csupán annyit tartalmaz, hogy László azért alapította a püspökséget, hogy a „bálványimlásba” süllyedt népet az egyházba vezesse s ezért egy Duch nevű csehet állított oda püspöknek. A püspökség alapításának idejét a XIII—XIV. századi hamisítványokat követve többnyire László horvát hadjárata (1091) utánra tették, az oklevél tanúnévsora azonban nem hagy kétséget afelől, hogy előtte történt. Így pl. az alapításnál jelenlevő nádort, Gyulát és a veszprémi püspököt, Kozmát legkésőbb 1091-ben Péter nádor és Álmár püspök váltotta fel.

A püspökség alapítása mindamellett nem volt helyi jelentőségű ügy. A Száva-vidék szorososan kapcsolódott a Balkán területéhez, ahol a manicheus tanokat hirdető bogumil eretnység a X. század óta elterjedt és éppen korszakunkban mind több hívet szerzett még a görögség körében is. A reformpápák kifejezett ellenzői voltak a szláv rítusnak. László az ő irányvonaluk szellemében cselekedett, amikor egy szláv nyelven beszélő, de latin ritust követő cseh papot állított élükre. Lászlónak „jó barátja” volt unokaöccse, Jaromir-Gebhard prágai püspök († 1090), tőle kaphatott szlovén nyelven értő cseh klérikus. Latin rituális könyvekkel a különböző magyar püspökségekről látták el Zág-

rábot: Esztergomból kapott *Benedictionalét*, Győrből, Hartvik püspöktől *Agenda Pontificalis*-t, és alighanem a veszprémi egyházmegyében fekvő Hahótmonostorból *Sacramentarium*-ot, melyeket Zágrábban máig őriznek.

A püspökség anyagi ellátását biztosító szolgálónépeket (*officinarii*) a király Somogy- és Zala-megye Dráván-túli területéről adományozott, így Csázmán és Gorán, és ezt kiegészítette a Csázma melletti Dombró-erdővel, melyet somogyi várjobbágyoktól vett el.

A püspökség alapítása olyan időben történt, amikor a pápai szék válságban volt. VII. Gergely utóda, a tehetetlen III. Viktor 1087 végén halt meg és II. Orbán 1088-ban még nem tudott Rómába behatolni, melyből ez év folyamán vonult ki III. Kelemen ellenpápa. László tartotta a kapcsolatot a „legális” pápákkal, és adott helyzetben könnyen szerezhetett írásbeli beleegyezést püspökség alapítására, de annak nincs nyoma, hogy pápai legátus jelen lett volna az alapításnál. Lehet hogy a Szent István tiszteletére emelt zágrábi püspökség alapításánál László, úgy is mint az „apostoli király” utóda, szélesebb jogkört formált magának, mint ami ezidőben a Rómához hű uralkodókat megillette.

A püspökség általában a szlávok lakta területre terjedt ki, s ezért a Murán inneni vend vidéket is alá rendelték, viszont nem kapta meg a pozsegai esperesség területét, melyet a Szerémségben megrövidített pécsi püspök megtarthatott magának. Területén tíz esperességet állítottak fel, melyekből szétsugározva megindult a plébániák építése.

László bizonyára a már meglevő püspökségek területén is szaporította az esperességeket, ezt a folyamatot azonban adatok híján nem tudjuk nyomon követni.

Ami a plébániák szervezését és a templomépítést illeti, erről az 1092-ben megtartott szabolcsi zsinat rendelkezései informálnak. A belháború (*seditio*) idején lerombolt és felégetett egyházak helyreállításáról úgy rendelkeztek, hogy a hívek (*parochiani*) kötelesek újjáépíteni; kelyhekkel és ruhákkal a király, könyvekkel pedig a püspök látja el a templomot (7. §), viszont a régiség miatt rombadólt templom helyreállítását a püspök végzi (8. §).

A templomépítésben szerepet hagytak magánkezdeményezésnek is, de okulva a sok félbemaradt felbuzduláson kötelezték a templomépítő magánkegyurakat, hogy amit az alapításkor ígértek, azt tartsák is be (5. §).

Az új templomok építésének üteméről némi tájékoztatást nyújthatnak az ekkor kultivált szentek, akiknek a templomot felajánlották, s akiknek ereklyéit elhelyezték benne, bár megjegyzendő, hogy egy-egy szentkultusz „divatja” hosszabb időre is terjedt. Az 1083-ban szenttéavatott István király tiszteletére nemcsak a zágrábi püspökséget emelték, hanem a XII. század közepén az esztergomi és a fehérvári kereszties házat is. Mindamellettt jogunk van a *Szentistván*, *Szentkirály* és *Szentimre* nevű falvak templomait, valamint a Szent Gellért nevéből torzult *Szentgrót* egyházát javarészt az ekkor kelt templomépítési hullámhoz kapcsolni. Ezek elterjedése arra mutat, hogy nem csupán az ország belső területén szaporodtak a templomok, hanem az erdős hegyvidék felé hatoló völgyekben is. Garamszentbenedek felett Ruda falu Szent Imre plébániája, vagy Sáros megye déli csücskében *Szentistván* és *Szentimre* ugyanúgy tanúskodnak erről, mint a Hunyadvár körüli *Szentkirály* és *Szentimre*.

László király idejében a templomozás már megszokottá vált, de azért a szabolcsi zsinat végzései még mindig botozással sújtották a vásár- és ünnepnapon távolmaradót. Sok templom még mindig egybeesett a vásárhellyel, s

ha ilyenkor valaki a templomozást a vásár miatt elhanyagolta, annak lovát elvették. De tilalmazták vásár- és ünnepnapon az olyan világi szórakozást is, mint a vadászat; a vadászó ember kutyáját elvették és lovát csak egy ökörrrel válthatta meg (12. §). Abban az esetben, ha a falu távol esett a templomtól, a falubeliek képviselőiben egy ember kellett megjelenjen az istentiszteleten, kezében bottal, 3 kenyeret és egy gyertyát víve ajándékba (11. §). A zsinat nem engedélyezte, hogy a falu átköltözzék a templom mellől más helyre (19. §), amit részint az új szántóföld feltörése vont maga után, részint a birtokos parancsa, amikor pl. a falu határát megosztották és lakóit széttelepítették.

Mindez arra mutat, hogy templomi hálózat Szent László korában már biztosítani tudta a lakosság túlnyomó részének a rendszeres vallásgyakorlást.

Sőt éppenséggel ekkor mutatkozik először nyoma a templomon kívüli hitéletnek, a laikus vallási körök alapításának. Európában az elsők között Magyarországon mutatható ki a „kalandos” szövetkezők létrehozása. A „kalandosok” nevüket a hónap első napjának latin *calendae* nevéből vették, amikor a szövetkezők tagjai a helyi plébános vezetésével összejöttek és imádkozással egybekötött lakomát tartottak. E szövetkezők egy közfunkciót is vállaltak magukra, nevezetesen bárki a határukon belül meghalt, közös erővel eltemették. Valószínű, hogy a kalandos szövetkezők a pogány rítus utolsó menedéke, az ősi „útra-valós” temetkezés ellen is irányultak és elősegítették a templom mellé temetést, amelynek elmulasztóit éppen a szabolcsi zsinat 12 napi vizen és kenyéren való böjtöléssel és kalodával sújtotta (25. §). Aki tagja lett egy kalandos szövetkezőnek, „tagdíjként” a lakomán felajánlásokkal kellett megjelenjen. A zsinat előírta, hogy a szerzetes barátok a kalandos összejöveteleken nem ülhetnek a tagok közé az asztalhoz, hanem a felajánlásokkal — nyilván a rájuk eső borral, kenyérral és aprójószággal — kolostorba kell vonulniok (39. §), s ilyenformán az áhitat utáni profán lakomáról ki voltak tiltva. A kalandos szövetkezőt olyan komolyan vették, hogy a mentség nélkül elmaradót 10 penzával büntették (14. §), ami egyben arra is mutat, hogy rab cselédek nem vehettek rajta részt.

Az egyházi tized szedése e korban már olyan megszokott volt, hogy nem is kellett külön előírni, csupán a módját szabályozni. A püspöknek történő tized fizetésére volt kötelezve minden termelő háznép házanként, akár szabad, akár szolgarendű volt. Ez alól az egyházi birtokon élő „szabadok” sem vették ki (27, 30. §). A tizedszedés módja az volt, hogy a püspök poroszlója házról házra járva megállapította a gabona- és állattermést, nyilván fel is rótt az összeget. A jövedelem eltagadóját büntették, aki pedig nem tett bevallást, annak a poroszló becsülte fel termését tanúk előtt. A megállapított tizedet karácsony napjáig kellett beszolgáltatni. A gabonát csépelet állapotban, csöbör-mértékkel mérve tizedelték. Akinek 10 csöbörnél kevesebb gabonája termelt, fel volt mentve a dézsmaadás alól (40. §).

A szabolcsi zsinat végzései első helyen foglalkoznak az egyházi reformmozgalom egyik fő követelésével, a papi nőtlenség (*coelibatus*) megvalósításával. IX. Leó, majd VII. Gergely fellépésétől kezdve a cölibátust tekintették az egyház elvilágiasodása elleni harc fő gyógyszerének. Kétségtelen, hogy nőtlen papi testülettel jobban lehetett függetleníteni az egyházat a világi hatalomtól és óvni az elanyagiasodástól, tehát a cölibátus segítette az investitúra és a szimónia elleni harcban is. Ezen túlmenően a nőtlen pap inkább volt hajlandó a híveket gyermekeinek tekinteni, mint a nő. Ugyanakkor a papok leszármazottai jelentékeny módon hozzájárultak egy kultúrált középréteg kialakításához,

s ennek kiesése egy olyan országban, ahol a városi fejlődés gyenge volt, szegénységet hozott a társadalomra.

A XI. századi Magyarországon a papi házasság olyan általános volt, hogy László direkt tilalommal nem léphetett fel ellene, csupán korlátok közé szorította. A szabolesi zsinat az alsópapságra azokat a végzéseket emelte érvényre, amelyeket II. Orbán az 1089-i amalfi zsinaton hozott. Ezek szerint *subdiakonus* (nálunk *presbíter* és *diakonus*) csupán egyszer léphet házasságra, és pedig erkölcsös hajadonnal. A másodszori házasság, továbbá özvegy, vagy rossz hírű asszony elvétele és ágyas tartása tilos. Ugyanakkor László a pápaság által régóta szorgalmazott cölibátust a vezető papság számára nem rendelettel, hanem az intézmény átszervezésével kívánta megoldani.

Az új szervezet döntő eleme a káptalanok kifejlesztése volt, elsősorban a püspökségek mellett levő székeskáptalanok, másodsorban a prépostságokhoz tartozó társas káptalanok kiépítése.

A káptalan olyan papi testület, amelynek tagjai együtt laknak, együtt étkeznek és együttesen végzik az egyházi szolgálatot, a „kapitulumok” olvasását. A káptalan élén áll a prépost, tagjai a kanonokok: a szervezeti ügyeket intéző dékán-kanonok, az oktatást irányító olvasókanonok (*lector* vagy *grammaticus*), az istentiszteletet és kórust vezető éneklőkanonok (*cantor*), és az anyagi ügyeket kezében tartó örkanonok (*custos* vagy *thesaurarius*). A székeskáptalanban melléjük sorakoztak az esperesek.

Az esperes a XI. században a vármegyei keretekbe szervezett alsópapság vezetője volt, kezdetben *presybter* volt a neve, később *archipresbyter*, és a századfordulón ezt szorította ki az *archidiaconus* 'főesperes' elnevezés. A esperesek betérése a káptalanba azt jelentette, hogy a középpapság legjelentősebb rétege közös életre kényszerült, ez pedig megkívánta a nőtlenséget. Az esperesek a káptalanba költözésük után tovább gyakorolták esperességük területén az egyházi bíraskodást, részben kiszállva a területre, részben beidézve a vétkeseket.

A káptalan alakulására jellemző, hogy 1083-ban Székesfehérvárt a *custos* tisztét még nem egy kanonok, hanem egy „klerikusi renden levő szerzetes” töltötte be, 1111-ben viszont a nyitrai káptalan már szabályosan kanonokokból és „presbíterekből” állt.

A nagy létszámú káptalanok fenntartására László király olyan páratlanul bőkezű adományokat tett, amelyek messze meghaladták az alapító Szent István adományait, sőt utóbb a királyi bevételeket hátrányosan befolyásolták. Sajnos László adománylevelei nem maradtak fenn, de későbbi összeírásokból, amilyen az egri, tudjuk, hogy ez a püspökség és káptalana 16 falut kapott adományba.

A káptalanok kifejlesztésének egy művelődési profilja is van. Géza fejedelem óta a magyarországi egyházi kultúra latin bencés monasztikus irányzatú volt, melyet csak helyenként tarkított görög bazilita hatás. A művelődési központok azok a királyi monostorok voltak, amelyek a Pannonhalma alapítását követő században létesültek. A székeskáptalanok kifejlesztése s mellette egy társaskáptalan alapítása (Titel) és kettőnek adományokkal való fejlesztése (Óbuda, Nyitra) azt eredményezte, hogy a bencés művelődési központoknak mind erősebb versenytársa akadt a káptalanokban. A XI. század bencés iskoláit háttérbe szorították a káptalani iskolák az immár „kollégiumi” közösségekben élő „klerikus” papság vezetése alatt, amelyekben a „studium” is szélesebb alapokra épült. 1079-ben egy veszprémi adománylevélen szereplő kanonok *magister*, 1111-ben pedig a nyitrai káptalan egyik tagja *grammaticus* címet

viselt, jelezve, hogy a káptalani studium lépést tartott a nyugati iskoláztatással.

A nagyobb bencés monostorokban és a káptalanokban az oktatás az akkori tudást összefoglaló hét szabad műveltség (*septem artes liberales*) három alsó fokozatára terjedt ki. Ez a *trivium* három *ars*, a grammatika, retorika és dialektika elsajátítását tette lehetővé, mely latin írás-olvasás, fogalmazás, hangsúlyozás, ének és beszéd tudására okított. A magasabb fokú *quadrivium*, melyet néhány nagy multú nyugati központban tanítottak, további négy *ars*, az aritmetika, muzika, asztronómia és geometria megismerését biztosította. A hét szabad műveltség birtokosa viselte a *magister* címet. Káptalanjainkban ilyen tudással rendelkező kanonokok bizonyíthatóan voltak, de hogy ilyen szinten nálunk oktatás folyt volna e korban, arra nincs adat.

A káptalanok az oktatáson kívül közjegyzői funkciót láttak el és közreműködtek az igazságszolgáltatásban. A káptalanoknak speciálisan magyar „hiteleshelyi” működése ebben a korban veszi kezdetét. Első, eredetiben fennmaradt magánoklevelünket, Guden 1079-ben kiadott végrendeletét a veszprémi egyház javára az egyik dunántúli egyházi testület állította ki, amint az oklevél végén felsorolt tanúkból kiderül. Sokkal jelentősebb volt a káptalanok szerepe ezidőtájt az igazságszolgáltatásban, nevezetesen az „istenítéletek” foganatosításában.

Az istenítélet, hazai szláv szóval „pravda”, a középkori igazságszolgáltatásban a bizonyítást helyettesítette. Ha valamit tanúkkal nem tudtak bizonyítani, azt, akinek igaza kétes volt, a bíróság „próbára” utasította. Magyarországon a tüzesvas- és forróvízpróba terjedt el. Az előbbi esetben egy tüzes vasat kellett kézben vinni rövidebb távolságon, az utóbbiban pedig egy forróvizet edény aljáról kellett egy tárgyat kiemelni. A próba után a kezét bekötötték, lepecsételték és három nap múlva megvizsgálták, hogy van-e égési seb rajta. Akin találtak, az elvesztette a pert. Szent László főként a tolvajlások bizonyításában alkalmazta, így pl. ha valakit az egész falu vagy a falubeliek egy része tolvajnak kiáltott ki, próbára küldték (II. 4.§). A próbán, amelyet az egyháznál, a papság közreműködésével tartottak, legalább három tanú kellett jelen legyen. Az egyház a tüzesvaspróba végzéséért 2 pensa, a vízpróbáért 1 pensa taksát számíthatott fel (I. 28.§). Lévéen ez elég jelentékeny jövedelem (2 ill. 1 bizánci arany), a káptalanok mind foglalkoztak vele.

Ha László egyházpolitikájában a káptalanok kifejlesztését tartotta is szem előtt, nem hanyagolta el a monostorok támogatását sem. Így pl. Pannonhalmát nyolc birtokkal gyarapította, közte egy nagy zselici erdőséggel, melyhez ekkor 30 disznópásztor tartozott, de utóbb tíz makkoltató falu létesült rajta. Ahány monostorról régi adatunk van, mind megemlékezik László adományáról; még a minden apátság között leggazdagabb pécsváradinak is adott négy falut.

A királyi apátságok anyagi helyzetének e korbéli stabilizálódására jellemző, hogy ekkor összegezték először ingó és ingatlan vagyonukat birtokösszeírásokban.

1086-ban készült a bakonybéli összeírás, melynek egykorú másodpéldánya, végén későbbi hozzátoldásokkal megrontva reánk maradt. Az összeírás nem csupán a birtokhatárokat írja körül, hanem — ami a Sarchas-féle összeírás óta lényeges — a rajta lakó népeket is név szerint, továbbá pontosan meghatározza kötelmeiket. Utólag hozzáírták a templomi felszerelést, textiliákat, ötvösműveket és a könyveket, külön kiemelve egy „arany” és két „ezüst” evangéliumot és summázva 84 könyvet.

A pécsvárad apátság István király nevére hamisított birtokösszeírása ez

időben nyerte el mai lényeges tartalmát, három adományozó, Szent István, Domoszló herceg és László király birtokainak sematikus körülírásával és ekkortájt kerülhetett hozzá az ingóságok jegyzéke, közte 34 kötet, pl. 6 misszale és 4 zsolttároskönyv felsorolásával.

Eredetiben maradt ránk a pannonthalmi apátság 1090 körüli összeírása, amely nagyobb teret szentel az ingóságoknak, mint a birtokoknak. A 80 kötetre rúgó könyvtárban a latin nyelvű liturgikus könyveken kívül már az akkori tudományosság fő kézikönyvei, pl. Isidorus: *Etymologiarum libri c.* műve, sőt francia, héber és görög *psalterium* is volt található.

Még a zalavári apátság hamis 1019-i alapítóleveléhez is egy László-kori összeírás szolgálhatott forrásul.

László támogatta Szent István bencés alapítványait, sőt, maga is hozzájárult alapításokkal, de uralkodása alatt következett be az az irányváltozás, amely a régi, hagyományos montecassinoi és a rajnavidéki bencés vonallal szemben a clunyi reform keltette burgund-francia monasztikus irányzat felé fordult, s ez vezetett oda, hogy XII. századi uralkodóink már csak a Burgundiában megreformált ciszterci és premontrei rend számára alapítottak apátságokat.

László alapításairól, egy kivételével nem maradt biztos emlék. Neki tulajdonítják a XIV. században Kolozsmonostor és a Tolna megyei bái apátság alapítását. Valószínű, hogy mindkettő királyi udvarháznak monostor céljára való szentelése révén jött létre, de hogy maga az alapítás tényleg László műve volt-e, avagy László csupán adományokat és oklevelet adott már fennálló királyi apátságoknak, az nem dönthető el egyértelműen a Szent László privilégiumára utaló szavakból. Az erdélyi Kolozsmonostor esetében pl. utóbb I. Bélára, sőt Szent Istvánra is történt hivatkozás.

László legjelentősebb és az irányváltozást mutató alapítása a somogyvári francia apátság volt.

László idősebb korában, Szent István példáját követve, követségekkel, levelekkel és ajándékokkal fordult a nagy hírű latin főapátokhoz, ereklyéket és szemleli táplálékot kérve tőlük. A reform-pápák fő támogatóinak számított ekkor Montecassino és Saint Gilles. Montecassinoi apátból lett pápa VII. Gergely utóda, III. Viktor. László 1091-ben Oderik montecassinoi apáthoz intézett levelében írja, hogy e két főapátsággal kíván kapcsolatokat kiépíteni és beszámol Saint Gilles-i alapítványáról. A Rhône folyó deltájában alapított Szent Egyed (Saint Gilles) apátsággal ui. már korábban felvette a kapcsolatot, nekik adta monostor-építés végett a somogyi földvárat, az ún. „Kupa várát” a hozzátartozó „várossal” együtt. A hely kiválasztásakor, amikor Odilo francia apát is megjelent, még csak egy püspöki joghatóság alá tartozó királyi apátság létesítéséről volt szó, 1091-ben azonban az alapítási aktusra és a birtokok átadására megjelent Teuzo pápai legátus is, és akkor ki kellett derülnön, hogy itt sajátlagos jogi helyzet áll fenn. Saint Gilles ugyanis a pápa „tulajdona” volt s így Somogyvárnak is pápai tulajdonba kellett volna átmennie. Szent László alapítólevele nem maradt reánk, csupán a franciák utólagos feljegyzése az alapításról, s ebben a kényes kérdést kikerülve, csupán annyit foglaltak írásba, hogy a király Somogyvárat Szent Péter és Pál (azaz Róma), valamint Szent Egyed (azaz Saint Gilles) tulajdonába adta, de a királyi kegyuraság és a püspöki jog fenntartásával. II. Orbán nem tudta Lászlóval szemben érvényesíteni tulajdonjogát, mert az 1092-i szabolcsi zsinat után 1093 folyamán megtörtént a szakadás II. Orbán és László között, és ezzel az a nagyvonalú egyházpolitika, amely tulajdonképpen megteremtette az egyházi nagybirtokot Magyarországon, abbamaradt.

Külpolitika; Horvátország megszállása

László uralkodása első felében, a nagy elődök, Géza és Szent István példáját követve be nem avatkozási külpolitikát folytatott. Minden Magyarországgal szomszédos tartományban beharcok dúltak, koronás főket űztek el, László azonban még sógora, Rudolf, vagy unokabátyja, II. Boleszló érdekében sem fogott fegyvert. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy Salamon jelenléte mindig magában rejtette egy kirobbanó beháború veszélyét.

Salamon, kiengedése után, 1084-ben feleségéhez, a Regensburgban tartózkodó Judithhoz távozott. Judit, aki 25 éves házassága alatt alig élt sokkal fiatalabb férjével házas életet, már mással vigasztalódott és nem fogadta férjét vissza. Az elkeseredett Salamon erre Lengyelországon át Moldvába távozott és az ott lakó „kunok”, valójában az úz maradékok felett is uralkodó besenyők vezérének, Cselgünek még elkeseredettebb ajánlatot tett: foglalják el együtt Magyarországot; ha sikerül, ő feleségül veszi Cselgü leányát és átengedi neki Erdélyt. A „komán” kunok által szorongatott besenyő vezér ráállt az ajánlatra, melynek révén „hont” foglalhatott volna Erdélyben, mint 200 éve az elődei által szorongatott magyarok. 1085-ben a Salamon és Cselgü vezette nomádok a Felső-Tisza mentén Borsova és Ungvár vidékére zúdultak, László azonban idejében ott termett seregével és visszaűzte őket. A következő évben Cselgü besenyői átkeltek az Aldunán és egyesülve a Bulgáriában lakó besenyőkkel a filippopoliszi (plovdivi) manicheus (bogomil) főúr, Traulosz hívására megütköztek a bizánci sereggel, de egy kisebb összecsapás után visszavonultak. Végül 1087 elején maga Cselgü kelt át az Aldunán hatalmas besenyő-úz sereggel, és vele ment Salamon egy kisebb magyar csapat élén. Konstantinápoly ellen vonultak, és már túl jutottak Drinápolyon (Edirnen), amikor Komnénosz Elek vezérei megtámadták őket. Cselgü elesett, a besenyő sereg menekült az Alduna felé, Salamon és magyarjai azonban nem bírván a nomád lovak iramát, lemaradtak és egy elhagyott várrombban húzták meg magukat. A bizánciak a nyomukba érve körülfogták őket. Salamon nem adta meg magát, hanem, mint aki mindent elvesztett és az élettől nincs többé mit remélnie, fegyverrel a kezében esett el.

Utóbb azt beszéltek, hogy meg sem halt; a nép hol itt, hol ott vélte felismerni vezeklő csuhás barát képében, az isztriai Pólában pedig egy méhészkedő és gyógyfüveket gyűjtő remetéről azt beszéltek, hogy az maga Salamon volt, s ott eltemetett hamvait szentként tisztelték. A görög császárléány, Anna Komnéné azonban történetében Salamon haláláról tudat, és így értesült felesége, Judit is, mert a következő évben, mint 41 éves özvegyasszony férjhez ment Ulászló Hermann lengyel fejedelemhez.

Judit második házassága hozzájárult ahhoz, hogy IV. Henrik a birodalom keleti végeit szilárd hűbéresek láncával vegye körül. A császár Lipót osztrák örgróftól már 1084-ben fegyverrel kényszerítette arra, hogy hódoljon neki. A hű Vratiszláv cseh hercegnek, aki Ausztriáról lemondott, 1085-ben királyi címet és koronát adományozott, s elengedte neki az évi adót, fenntartva egyéb hűbéri kötelmeit. Vratiszláv császárhű magatartása László számára nem volt veszélyes, mert Vratiszláv öccse, Ottó, Morvaország keleti felének ura († 1087), László sógora és barátja volt. László csak annyiban foglalt állást a cseh ügyekhez, amennyiben a Psemiszlidák belső ellentétei során egyik vagy másik fél László udvarában keresett menedéket. Csehországban az eltelt évtizedekben a belső ellentétek fő forrása a prágai és az olműtzi püspökök között vívott harc volt. A prágai püspökséget 1068 óta Vratiszláv öccse, Jaromir-Gebhard bírta, aki oly-

kor a tettelegességig fajuló küzdelmet vívott a jogait csorbító olműtzi püspökkel ezen a réven bátyjával is szembekerült. A prágai püspökök e korbéli törekvését tükrözi az az 1086-ra hamisított császári oklevél, amely Morvaországot a Felső Vágig „ösi jogon” bekebelezte a prágai egyházmegyébe. E harcok vezettek oda, hogy a prágai püspök 1090-ben, mielőtt az ellenpápát megtagadva Rómába ment volna támogatásért, „régii barátjához”, Lászlóhoz jött tanácskozni, de itt megbetegedett és Esztergomban meghalt. Ugyanez a politikai szituáció ismétlődött meg egy év múlva, amikor a császárhű Vratiszláv király lázadó fia, Bretisláv Magyarországra költözött 2000 harccsal, rab cselédekkel és állatokkal; ezeknek László Trencséntől délre, Bán körül jelölt ki lakhelyet.

László szinte apai örökségként hozta magával a IV. Henrikkel való ellentétet s ezzel együtt a reformpápákkal való szövetséget. VII. Gergely halála után, III. Viktor pápasága idején (1086—87) is kinyilvánította „Szent Péterhez” való hűségét, amikor 1087 nyarán, az össznémet birodalmi gyűlésen követeli útján állítólag kijelentette, hogy ha szükséges, kész 20 000 lovassal (50 vármegyei csapat-tal!) megsegíteni a pápát az „eretnekséggel”, azaz III. Kelemen ellenpápával (1080—1100) és Henrikkel szemben. Amikor a reformpárt méltó utódot állított Gergelynek II. Orbán személyében (1088—1099), László természetesen őt ismerte el.

Orbán pápasága elején azután olyan események következtek be, amelyek László politikájában 180°-os fordulatot eredményeztek. 1087-ben meghalt Salamon, a Henrikkel való ellentét egyik forrása, 1090-ben elhunyt László felesége, Adelheid, Rudolf ellenkirály leánya, s ezzel a családi kapcsolatok nem állítottak többé válaszfalat László és Henrik közé. Lászlónak Orbán pápával való viszonyát viszont egy politikai ellentét ásta alá: az uratlanná vált Horvátország, melyre mindkét fél igényt formált.

„Horvát” eredetileg egy iráni nyelvű szarmata törzs neve volt, amely a III. században a pontusi steppén tanyázott, a népvándorlás kezdetén pedig a Kelet-Galicia táján lakó szláv törzsekre telepedve azokkal összeolvadt és nevet adott nekik: Az avar támadás nyomán a horvátok egy része nyugatabbra húzódtak és a Kárpátok északi lejtőinél telepedett meg, ezek voltak a „fehér horvátok”, más része viszont 600 körül új hazát foglalt a római Dalmácia provinciában és a latin nyelvű dalmatákat a szigetekre és néhány parti városba szorította vissza. Ettől kezdve a XVIII. századig az Adria mellett és a Dinári Alpokban lakó szláv törzs viselte a „horvát” nevet, a Száva vidék szlávjai csak az újkorban, a nemzeti ébredés korától cserélték fel saját szlovén (szlavon, tót, windisch) nevüket a történeti múlttal bíró horvátok nevével. Ami viszont a tengermelléki Horvátország régi nevét illeti, ezt a nyugatiak a ritkább *Croatia* megnevezés mellett a XII. század végéig többnyire *Sclavonia* néven nevezték, s az utóbbi elnevezés csak a XIII. század folyamán ment át a Száva-vidéken Zágráb központtal territoriális önállóságot nyert Szlavóniára (magyarul Tótországra).

A horvátok a Tengermelléken az avar fejedelmektől függő viszonyban voltak, Nagy Károly avar hadjáratai nyomán viszont frank függésbe kerültek és 800 körül Nóna (Nin) városban székelő fejedelmük felvette a kereszténységet.

Ettől kezdve a Tengermellék alapvető politikai ellentéte a pogány szláv törzsfők és a keresztény latin városiak között olyaténképpen módosult, hogy a keresztény horvát fejedelmek folytonos támadásaikkal adófizetésre kényszerítették a kőfalak mögé zárkózott dalmatákat (880 körül). Önmagában mindkét fél gyenge volt ahhoz, hogy tartós önállóságra tegyen szert, ezért mind a dalmát városok, mind a horvát fejedelmek egy nagyobb hatalom támogatására szorultak.

Ami Dalmácia városait (Spalato-Split, Trau-Trogir, Zára-Zadar, Osero-Osor, Arbe-Rab, Veglia-Krk és lentebb Raguza-Dubrovnik) illeti, ezek a bizánci császár fennhatóságát ismerték el, akinek helytartója Zarában székelt. Horvátország, amelynek kiterjedését Konstantin császár (950) pontosan körülírta az Adria, Isztria, a mögötte kezdődő hegylánc és a Narenta folyó közt, és felsorolta itt elterülő 14 zsupáját és 9 városát, az avarok bukása óta felváltva frank, bizánci és bolgár függőségben élt, de volt már a X. században olyan időszak is, amikor csupán Róma spirituális függőségét ismerte el, tehát függetlennek számított.

A dalmát városok és Horvátország viszonyát bonyolította, hogy az ugyan-csak Bizánctól függő Velence igyekezett a dalmát városokat uralma alá hajtani, sőt Horvátországot is függőségbe kényszeríteni. A velencei doge 1000-ben megszállta a dalmát városokat és a szigeteket, s ettől kezdve viselte a Dalmácia *dux*-a címet.

Ez a belső ellentétek és folytonos politikai változások között élő terület a magyar uralkodókat nem vonzotta. Bár a kalandozó magyarok már a X. században többször felkeresték, hamarosan meggyőződtek, hogy számukra érdektelen. A Karsztok hegyei közt lakó horvát nép szegénységben tengődött, a dalmát városok pedig kőfalaik mögött megközelíthetetlenek voltak. Ráadásul nehezen járható útjaik a tengerhez vezettek.

Az adriai tengermellék a magyar királyok számára a 40-es évektől kezdett fontos lenni, amikor a német császársággal való ellentét a Rómába vezető szárazföldi utat akadályozta. A horvát fejedelmek nem csupán lehetővé tették a földjükhöz való átkelést és kikötőik használatát, hanem az Árpádokat megnyerték szövetségesnek Velence terjeszkedésével szemben. Contareno Domokos doge a bizánci hatalom meggyengülésével 1044/45-ben elfoglalta Zárát és több dalmát várost hódoltatott, de mivel ez a horvát fejedelmek számára azt jelentette, hogy elesnek a városok adójától, Bizánc számára pedig adriai pozíciója meggyöngyülését jelentette, I. Endre 1046 és 1050 között hadjáratban szabadította fel az adriai kikötőket.

A Róma és Magyarország közötti utat hosszú időre biztosította, amikor Kresimir Péter lépett trónra (1060—1074). Péter azzal nyerte meg a pápai udvar és a latin városalakók bizalmát, hogy 1060-ban a spalato-i zsinaton hozzájárult a szláv liturgia és a glagolita írás eltörléséhez, amiért II. Sándor pápától elnyerte a „király” címet. Mindamellet a bizánci császártól való névleges függőséget sem tagadta teljesen meg. Amikor 1062-ben Contareno doge Zárát és a dalmát végeket elfoglalta, Salamon és Géza foglalta vissza Péter király számára, s e jóviszony jele, hogy Géza hugát Zelemér Demeter horvát főúr nyerte feleségül. Kresimir és horvát-dalmát királysága mögött támogatólag ott állt a szövetséges Magyarország olyan területi, lélekszámbeli, gazdasági és katonai fölényvel, aminek érzékeltetésére elég két számot idézni: a XII. század második felében az össztermelés tizede Dalmáciában és Horvátországban 900 márka ezüst volt, Magyarországon pedig 22 200 márka ezüst, tehát kb. huszonötszöröse amannak; nagyjából az az arány, ami ma a Szovjetunió és Magyarország között fennáll. A magyar-horvát szövetség nélkül Kresimir Péter országa valószínűleg már a 60-as években Velence kezére jutott volna.

Péter uralkodásának végét 1074-ben a latin ritus ellen támadt felkelés jelzi. Minthogy ekkor Magyarországon is válság volt, az erélyes VII. Gergely pápa az amúgy is Dél-Dalmáciában kalandozó normann Amicus gróftól és Giraldus legátustól bízta meg a horvátországi „rendesinálással”; Amicus fogságba vetette a horvát nemzeti párt állította „királyt”. Mihelyt I. Géza és felesége, Szünadéné 1074 tava-

szán trónralépett, eldőlt a horvát trón sorsa; sógoruk, Zelemér lett a király. Zelemért VII. Gergely pápa azzal ismerte el, hogy „Szent Péter” hűbérese lett; Gebizo legátustól átvette Horvátországot és Dalmáciát; zászlót, kardot, jogart és koronát kapott tőle, ezzel szemben kötelezte magát évi 200 bizánci arany fizetésére és a pápának átadta a vránai monostort kincstárával, közte két koronával együtt.

A Zelemér és László közti kapcsolat szilárdságát nemcsak a sógorság, hanem a politikai egymásrautaltság is biztosította: Horvátország volt Magyarország kijáró útja Nyugat felé, amivel szemben László a horvát királyságot stabilizálta. Így amikor 1087-ben Zelemér utód nélkül meghalt, a keletkezett zűrzavar László külpolitikája számára katasztrófális volt.

A latin ritust biztosító pápai uralommal szemben rögtön feltámadt az ősi horvát párt és a Tirpimirida István herceget emelte trónra. Adott pillanatban III. Viktor pápa Montecassinoba húzódva vissza tehetetlen volt, ugyanakkor Falieri Vitális doge, aki 1085-ben mentette meg hajóhadával a bizánci uralmat az Adria alsó részén a normannokkal szemben, Komnénosz Elek császártól megkapta a „Dalmácia és Horvátország fejedelme” címet. Küszöbön állt Velence hódító hadjáratának megindítása.

Zelemér özvegye, László nővére, férje halála után követeket küldött Lászlóhoz és kérte segítségét a horvát nemzeti és a görög-velencei ellenpárttal szemben. László ekkor nem avatkozott be, három okból: egyrészt a következetes békepolitika híve volt és katonai akciókat mindaddig csak támadók ellen vezetett, másrészt mint a jognak és igazságnak a maga korában ritka védelmezője, aki hazai ellenfelét, Salamont is kímélte, és sorsa miatt haláláig lelkiismeretfurdalást érzett, nem óhajtotta a jogos Tirpimirida utódot trónjáról letaszítani, végül és nem utolsósorban a horvát királyság a pápa hűbérese volt és nem akart szembekerülni Rómával. A Rómába vezető út sorsa azonban méltán nyugtalanította, és amikor II. Orbán, a pápaság politikájában eddig is vezető szerepet játszó Ottó ostiai püspök lépett trónra, két olyan alapítást hozott létre a Székesfehérvár—római útvonalon, amely alkalmas volt a pápa jóindulatának megnyerésére esetleges horvátországi beavatkozás esetén: Megalapította a zágrábi püspökséget, ahol a horvátok szlav liturgiájával szemben a latin liturgiát biztosította a szlavonok részére, és Somogyvárat a „Szent Péter” tulajdonát képező Saint Gilles-i apátságnak adta monostoralapítás céljából. Még meg sem történt az alapkövetétel, amikor 1090-ben Horvátországban váratlanul meghalt II. István, Tirpimir nemzetségének utolsó sarja. Mint Spalatói Tamás írja, „az ország előkelői meghasonlottak, különféle trónkövetelők támadtak, és számtalan rablás, fosztogatás, gyilkosság és gáztett harapódzott el; egymás üldözése, megtámadása és lemészárlása mindennapos lett”. Az egyik horvát főúr Magyarországra sietett és Lászlót kérte, hogy vonuljon be az országba és foglalja el a trónt.

László 1091 kora tavaszán a Száva mellől megindította csapatait. A földrajzi viszonyokból és az előállt helyzetből arra következtethetünk, hogy fő erejével az Una folyó völgyén át, a Bihács—Tinnin (Knin) főútvonalon Tengerfehérvár (Belgrád) székhelyre és kikötőbe vonult be, mellékhadaival pedig egyrészt a horvát „bánság” (Lika, Korbávia és Gecske) és a mögötte fekvő Nóna (Nin) királyi székhelyet foglalta el, másrészt a Pozsegával átellenben fekvő moesia-i részekre, Bosznia keleti felére vonult be.

László a tengerpartra érve levelet intézett a montecassinói főapáthoz, már mint „Pannonia és Moesia királya”. Levelében megírta, hogy csaknem egész „Szlavóniát” (ti. Horvátországot) „megszerezte”, s így szomszédos lett Itáliával. Beszámolt arról, hogy Sorin lovagot küldte a pápához és legátus küldését kérte

Magyarországra, ugyanakkor jelezte a főapátnak Saint Gilles-i adományát és kilátásba helyezte, hogy Montecassino hasonló „kedvezésben” részesülhet Magyarországon, amivel nyilván a főapát támogatását igyekezett megszerezni a pápánál. László óvatos diplomáciájára jellemző, hogy Horvátországot nem a maga számára foglalta el, hanem unokaöccsét, Álmos herceget tette meg benne „királlyá”, mint erről egy zárai oklevél dátumsora még 1091-ben tudat.

A megszállás, amelynek során helyenként az ellenpárt ellenállását le kellett győzni, még nem fejeződött be és a déli tengerpart (Primorje és Paganja), valamint a tényleges Dalmácia: a latin városok és a szigetek elfoglalása hátra volt, amikor a bizánci diplomácia megtette az ellenlépést: Váratlanul kun csapatok törtek be Kelet-Magyarországra. Anna Komnéné történetéből megtudjuk, hogy ez esetben tényleg „komán” kunokról, a mi kunjaink őseiről van szó.

1090-ben Komnénosz Elek hosszantartó háborúba keveredett az Észak-Bulgária területén lakó besenyőkkel, akik a görög manicheusok támogatását élvezték. Az eredetileg a besenyők hívására érkezett kunok átálltak a császár oldalára és több sikeres együttműködés után 1091. április 29-én a levunioni csatában közös erővel megsemmisítették a besenyőket. Ekkortájt érkezhetett el a hír a császárhoz László horvátországi akciójáról. Komnénosz Elek átengedte az egész besenyő zsákmányt a kunoknak, azzal, hogy vonuljanak el és támadják meg Magyarországot. A kunok Krul fia Kapolcs vezetésével először Erdélyt pusztították végig, majd az Érmelléket és Bihart dúlták fel, végül a tokajdi réven átkelve három csapatban a Duna—Tisza közét prédálták végig és a becsei réven átkelve rengeteg fogollyal és zsákmánnyal vonultak az Alduna felé. László tüstént abbahagyta Horvátország megszállását és a legrövidebb úton, az Una és Száva mellett haladva dél felől eléjük került. A Temes és Pogács összefolyásánál érte be őket és megsemmisítő győzelmet aratott felettük. Maga a vezér is ott pusztult el, és aki nem esett el, csaknem mind fogságba került.

Ha a Tengeremlék megszállását félbe is kellett hagyni, László „Horvátország” (akkori nevén: *Sclavonia*) és Bosznia (akkori nevén: *Moesia-Messia*) nagy részének ura lett, ezeket felvette királyi címébe *Pannonia* mellé és bizonyára e három ország feletti uralma jelképezésére 1091 húsvétjára kibocsátott nehéz dénárjára három olyanféle hordozható kereszt képét verette, amilyen I. Endre tihanyi sírkövén látható.

A mozgalmas 1091-es év a pogánesi csata után még fontos diplomáciai tárgyalásokat is tartogatott. II. Orbán, értesülve a horvátországi fejleményekről, rögtön elküldte Teuzo legátust Magyarországra s vele jött Odilo saint-gillesi apát a somogyvári apátság alapkövetelére. Az ünnepélyes aktuson megjelent Lambert és Dávid herceg, Jarosláv orosz herceg, László veje, Péter nádor és számos főpap. Az ünnepély mögött azonban feszültség húzódott. A következményekből világlik ki, hogy Teuzo követelte Horvátország pápai hűbérbe adását, s bizonyára kiegyezett volna abban is, ha Álmos „király” hűbéresküt tesz neki, Álmos azonban, aki amúgy is Henrik császár híve volt, meg sem jelent az összejövetelen.

Teuzo eredménytelenül tért vissza Rómába az immár magyar kézben tartott tengerfehérvári hadiúton.

László a további hadi műveleteket leállította és tétlenül nézte, hogy a veleneci gályák árnyékában Dalmáciában helyreállt a görög közigazgatás és a városok újból „a nagy Elek császár” uralkodása szerint datálnak. Így alakult ki az a sajátos helyzet, amit a „szlavoniai” tengerparton végigmenő francia keresztetek 6 év múlva találtak, hogy a tengerpart, mintegy gazdátlan, semleges zóna húzódott, a görög császárt uraló Dalmácia és az Álmos királyt uraló horvát hegyvidék között.

Álmos, aki az Una völgyében levő Tinnin (magyarul Telén, ma Knin) várát tartotta meg királyi székhelyül, csak egy-két tengerparti erődben biztosította az Adria felé való kijárást.

László az egyháznak hű fia volt, de az egyház hatalmát csak spirituális sikon ismerte el, a világi hatalomért való versengést elítélte, s így szembe kellett kerüljön II. Orbán pápával. 1092 nyarán a szabolcsi zsinatot még az Orbán pápa által tartott amalfi zsinat szellemében tartották, az év végén viszont már azt jegyezték fel, hogy IV. Henrik követeket indított Lászlóhoz. Bár ekkor a császár követeit a pápahű Welf herceg feltartóztatta, Henrik megtalálta az utat a csalódott Lászlóhoz, akitől már családi ellentétek sem választották el.

László szövetsége IV. Henrikkel azt eredményezte, hogy a magyar egyháznak szakítania kellett Rómával és a Ravennában székelő III. Kelemen ellenpápát kellett elismernie.

Ez a 180°-os fordulat nem ment minden ellenzés nélkül. Ennek megnyilatkozása lehet a Könyves Kálmán szerepét ellenségesen torzító magyar krónika híradása, mely szerint Kálmán püspöki székét odahagyva Lengyelországba távozott. Mindenesetre a pápai kúria nem nézte tétlenül László elvesztését. Ezzel magyarázható, hogy 1093 húsvétján, amikor a király Bodrogban tartózkodott, megjelent Rajmund Saint Gilles-i gróf öccse, IV. Vilmos Toulouse-i gróf, a pápa odaadó híve, ki szentföldi zarándokútját megszakítva László lelkére beszélt, hogy zarándok-sereg élén kövesse őt. László komolyan foglalkozott a gondolattal — utolsó, 1095 húsvétján kibocsátott dénárjára éppenséggel egy olyan keresztet veretett, amilyet utóbb a keresztiesek viseltek —, de tervét nem válthatta valóra, mert váratlanul meghalt, éppen akkor, amikor II. Orbán pápa a piacenzai zsinat után a cler-monti zsinatra készülődvén a kereszties hadjárat meghirdetését tervezte.

László az orosz fejedelmekkel hagyományos jóviszonyt tartott fenn; leányát pl. Jarosláv hercegnek adta nőül, ki annak a Szvjatoszláv kijevi nagyfejedelemnek (1073—1076) a fia volt, akihez László 1074-ben segítségért folyamodott, de Jarosláv nem jutva trónra, 1091-ben is László udvarában tartózkodott.

Oroszország azonban ekkortájt feudális széttagoltság állapotában lévén önálló politikát folytató hercegségekre tagolódott. Magyarországgal északkelet felől Rosztiszláv fia, Vaszilko volt szomszédos, ki a Dnyeszter mellékvízájánál fekvő Terebovljban székel. Vaszilkóról a kijevi évkönyvíró elmondja, hogy 1092-ben a kunokat a lengyelek ellen vezette, a lengyel források azonban erről hallgatnak, viszont a magyar krónika szerint erre az évre esik az oroszok által felbízott Ákos kun vezér betörése Magyarországra. A kunok először követség útján követelték 1091-ben fogságba esett társaik kiadatását, de amikor László elutasította őket, hadat üzentek és az Aldunánál betörték. László készen várta őket és könnyedén verte szét támadásukat. Ezt követően viszont seregével felkerekedett, és átkelt a Kárpátokon, hogy Vaszilkót megfenyítse. Vaszilko azonban elébe küldte követeit és békét kért, amire László örömezt ráállt.

1093 második felére tehető lengyelországi hadjárata, melyre Ulászló Hermann lengyel fejedelem kérte fel, akivel 1087 óta békés kapcsolatokat tartott. Ulászló ellen ui. felkelés tört ki, mert a fejedelem az ország gyeplőjét Sieciech nádor kezébe adta, aki — mint Gallus írja — „sok kegyetlen és túrhetetlen dolgot művelt”, és sok lengyel nemest kiüldözött az országból. Az elégedetlenek élére Ulászló törvénytelen fia, Zbigniew állt, akit egy szászországi kolostorba dugtak s aki onnan megszökve cseh segítséggel elfoglalta Boroszlót és Sziléziát. László a lengyel fejedelem hívására megjelent Krakko alatt, de mikor megtudta, hogy Sieciech zsarnokoskodása miatt tört ki a belháború, addig tartotta ostromzár

alatt Krakkót, amíg a város Sieciech nádort ki nem szolgáltatta neki. Ekkor békét kötött és az elfogott Sieciech nádorral hazavonult. Megjegyzendő, hogy Ulászló nemsokára kibékült Zbigniewvel, de rövidesen Sieciech is visszakért Lengyelországba.

László utolsó hadrakelését unokaöccse, Konrád brünni morva herceg megsegítésére tervezte. László Konráddal készült zarándokútra Jeruzsálembe, s mikor az indulást fontolgatták, II. Bretiszláv cseh király megváltoztatta a trónöröklést és a soron következő Konrádot kizárva, öccsét, Borivojt tette meg utódnak. Konrád kérésére László egy demonstratív felvonulásra készült, de el sem jutott a morva határig, megbetegedett. Végét érezve Marcell prépostot és Péter nádorispánt küldte Lengyelországba, hogy az utódjának szánt Kálmánt hozzák haza. László, akinek néhány éve még négy örököse volt, nemrég veszítette el öccsét, Lambertet és unokaöccsét, Dávidot. Most, amikor Géza király két fia, Kálmán és Álmos között kellett választania, Kálmán mellett döntött, annak ellenére, hogy felszentelt püspök volt és — úgy látszik — szembefordult vele a döntő egyházpolitikai kérdésben. László, mint élete legtöbb döntésekor, most, halálát érezve is a közjő ügyét tartotta szem előtt. Választása emellett azt a beismerést is tükrözi, hogy dacos ellenfelének van igaza, és ő tévedett. Beismerésre mélyen valószínűs meggyőződése is készítette, amiről egyik levelében így tett tanúságot: „... bűnös ember vagyok, hiszen a földi uralmat a legsúlyosabb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni...”

Amikor Kálmán hazaérkezett, már vitte a halottas szekér László koporsóját Somogyvár felé, időleges nyugvóhelyére, honnan nemsokára Nagyváradra szállították át. A legenda nyelvén ez oly módon jelentkezik, hogy a szekeret másfelé akarták vinni, de az magától Várad felé indult. Itteni végleges nyugvóhelye a középkori magyar igazságszolgáltatás szentélye, és ércbeöntött alakja a lovagok eszményképe lett.

IRODALOM

László korának fő hazai forrása a Képes Krónika (SRH. I. 403—420) és legendája (uo. II. 509—527); nyugati kapcsolataira Bernoldus krónikája (*Gombos* 413). László okleveleire ld. *Janzsó T.*: Szent László oklevelei. Szombathely. 1917; vö. *Szentpétery I.*: Reg. Arp. 21—33. sz.; törvényeire *Závodszyk L.* i. m. 157—180.

Életéről és koráról korszerű feldolgozás nincs; színvonalas, de elavult történeti megközelítés: *Pray G.*: Dissertatio de Sancto Ladislao. Posenii 1774, és *Ganoczy A.*: Dissertatio historico-critica de S. Ladislao. Viennae. 1775, melyet vita követte; *Katona S.*: Historia critica regum Hungariae. II. Pestini. 1779. 389—756; *Büdingen M.*: Ein Buch ungarischer Geschichte. Leipzig 1866. 96—126. Korszerűbb feldolgozások: *Marczali H.*, MNT. II. 121—185; *Pauler Gy.*: MNT Arp. P. 136—177. 438—455; *Karácsonyi J.*: Szent László király élete. Bp. 1926; vö. még *Kosáry*: Bevezetés I. 73. Családi viszonyaira ld. *Wertner M.*: ÁCsT. 189 kk., Lambertre uo. 174, Dávidra uo. 134; Lambert dukátusára ld. SRH. I. 126 és *Győrffy Gy.*: Tört. földr. I. 532; Dávidra uo. 706, 717.

Álmosról az Imre-legenda: SRH. II. 456; kronológiai értékéhez ld. *Madzsar I.*, Száz. 65 (1934) 53 kk.; *Horváth J.*: Stílusprobl. 153. VII. Gergely leveleit ld. *Fejér G.*: CD. I. 442—445. Rudolfra és IV. Henrikre ld. *Meyer v. Knouau G.*: i. m. III., mely az 1077—1084 éveket tárgyalja. Himilitrudra és Tuotara ld. *Wertner M.*: ÁCsT. 586 kk.

Az 1079-i hadjáratra Guden oklevele, vö. *Fejérpataky L.*: Oklevelek II. István korából. Bp. 1895. 5 kk. Salamon tornyára ld. Pest megye műemlékei. Szerk.: *Dercsényi D.* II. Bp. 1958. 456 kk.; a Sibrik-dombon levő erődben feltárt XI. századi palotáról ld. *Szöke M.* tájékoztatót.

II. Boleszló és László kapcsolatát ld. *Gombos* 488—489, Szent Szaniszló életét uo. 2577—2579. A kunok keleteurópai szerepére ld. az Orosz Évkönyveket 1078-tól; Joannes Zonaras krónikájára ld. *Gombos* 1359—60 és *Moravcsik Gy.*: BT P. 344 kk.; politikai viszonyaikra orosz vonatkozásban *Pasuto V. T.*: i. m. 116 kk.; görög vonatkozásban *Ostrogorsky G.*: GBS. 1952. 285.

László törvényeihez ld. *Corpus Juris Hung.* Bp. 1899. I. 50—89; vö. *Pauler Gy.*: MNTÁrp. I². 440—441; *Závodszy L.* i. h. és 58 kk.; *Angyal P.*: I. Endre és Sz. László büntetőtörvényei. Bp. 1941 (kny.); *Szilágyi L.* nézetére ld. Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. Szerk.: *Lederer E.* Bp. 1964. I. 27—45 (a törvény fordításával). Az asylum-jogra ld. *Bónis Gy.*: Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog. Regnum 1938—39. 75—97. A királybírói intézményre ld. *Hajnik I.*: A magyar bírósági szervezet és perjog. Bp. 1899. 4 kk.

László pénzverésére ld. *Réthy L.*: CNH. I. 26—37. sz.; *Hóman B.*: Magyar pénztörténet. Bp. 1916. 207, 228 kk.; *Jeszenszky G.*, Numizm. Közl. 38—39 (1939—40) 26—38. A sóbányászatra ld. *Paulinyi O.*, Száz 57—58 (1923—24) 634 kk. A kálizokra ld. *Fejérfataky L.*: Kálmán király oklevelei. Bp., 1892. 42—43; vö. *Györffy Gy.*: Tanulmányok 51 kk., a dénár-adóra ld. István király és műve. Bp. 1977. 584.

A szenttéavatásokra általában ld. *Lambertinus* (= XIV. Benedek pápa): De servorum dei beatificatione. Romae 1732; *Oesterle G.*: Heiligensprechung. Lexikon für Theologie und Kirche. Hannover. 1960. V². 143. kk. irodalommal, melyből ld. *Kuttner S.*: La réserve papale du droit de canonisation. Revue historique de droit français et étranger 17 (1938) 172—228; *Klauser R.*: Zur Entwicklung des Heiligensprechungsverfahrens bis zum 13. Jh. ZRG. Kanon. Abt. 40 (1954) 85—101; *Enciclopedia Cattolica* III. 571—607.

A magyar szenttéavatásokkal behatóan foglalkozott a Hartvik-legenda későbbre datálása érdekében *Florianus M.*: Fontes dom. I. 214—218; a kis Gellért legenda későbbre datálása érdekében *Karácsonyi J.*: Szent Gellért. 1887. 296—298; majd *uő.* Hartvik későbbre datálása érdekében: Száz. 26 (1892) 131—136; ezekre kitűnően megfelelt *Pauler Gy.* uo. 292—293, majd *Mátyás F(lorianus)* erőltén válaszára: Száz. 29 (1885) 218—225 ismét *Pauler Gy.* uo. 354—357. A fenti színvonalas és nagy forrásanyagot mozgató vita ismeretlen maradt két újabb hozzászóló előtt: *Erdélyi L.*, SzIEml. I. 559—570 és *Horváth J.*: KKKK. 1974. 155—162, ami azért kár, mert a nagy tudású Horváth J. a kis Gellért legenda későbbre datálása érdekében olyan kifejezéseknek és szenttéavatási mozzanatoknak (*auctoritate apostolica, canonisare, zsinat szerepe*), tulajdonít terminus post quem értéket, amelyekre a fenti vitában korábbi adatokat található volt. Ha *egy* szent kanonizálásának csak 1145-ben lett is feltétele a két pápai legátus által való vizsgálat, ebből nem következik, hogy amikor a magyar kereszténység több előfutárjának sorozatos szenttéavatására *egy* legátus kiküldéséről van szó, azt kétségbevonjuk. Kisebb jelentőségű alkalomra, így a somogyvári apátság alapítására is jött egy legátus Magyarországra 1090-ben. Az igaz, hogy az ünnepélyes kihirdetés nem történt meg, csak Kálmán törekvése nyomán sejtethető ennek megtörténte.

Az 1083-i szenttéavatás fő adatai: SRH. I. 126, 403; II. 400, 433 kk., 478—479, 506; *Závodszy L.*: i. m. 164; jó ismertetése *Pauler Gy.* MNTÁrp. I². 147—151, 443—444; az itáliai eseményekre, VII. Gergely és IV. Henrik viszályára ld. *Meyer v. Knouau G.*: i. m. III. 470. kk. A hazai liturgiában tükröződő szentkultuszra ld. alább, az irodalomról szólván. Szent Imrere ld. még *Poncelet A.*: Vita S. Henrici ducis. Acta Sanctorum. Nov. II/1. Bruxellis 1894. 477—490; *Erdélyi L.*: Szent Imre legendája. Bp. 1930; *Madzsar I.*, Száz. 65 (1931) 35—61; *Bartoniék E.* SRH. II. 443—448; *Tóth S.*: Magyar és lengyel Imre-legendák. Acta Hist. Szeged. 11 (1962) 3—57; *Zoerardra és Benedekre* SRH. II. 357—361.

Szent László egyházpolitikájára összefoglalóan ld. *Györffy Gy.*: Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 20. évfordulójára. Túrkeve. 1971. 63—71. A váradi püspökség alapítását ld. SRH. I. 203, 416, II. 519; *Bunyitai V.*: A váradi püspökség története. Nagyvárad 1883—84. I—III. és *Györffy Gy.*: Tört. Földr. I. 681 kk. A szerémi ill. bácsi püspökség és kalocsai latin érsekség egyesítésére az adatokat ld. *Városi J.*: Schematismus cleri archidieceasis Colocensis et Bachiensis. 1885. VII—XXVII. és *Györffy Gy.*: MTA. II. Oszt. Közl. 2 (1952) 337 kk. A zágrábi püspökség alapítására ld. *Tkalčić I.*: Mon. hist. ep. Zagrab. Zagradi. 1873. I. 1—2; *Pauler Gy.*: MNTÁrp. I² 171, 452; *Hóman B.*, Turul 28 (1910) 100—113, igen jó kronológiával. Az előzményekre ld. *Györffy Gy.*: LK. 41 (1970) 224 kk. A zágrábi liturgikus könyvekre ld. *Kniewald K.*: M. Kszle. 62 (1938) 97—112; 65 (1941) 1—21. VII. Gergely egyházpolitikájára és IV. Henrikkel való harcára az 1077—1085. évekre ld. *Meyer v. Knouau G.*, i. m. III. és IV. 1 és 69; az „Investiturstreit und Reichsverfassung” c. tanulmánykötet, szerk.: *Fleckenstein J.* Sigmaringen. 1973. (Vorträge und Forschungen 17); *Morghen R.*: Gregorio VII. e la riforma della Chiesa nel secolo XI. Roma, 1974. Szent István, Imre és Gellért kultuszára ld. *Karsay G.*, SzIEml. III. 155—256. A kalendásokra ld. *G. G. Meerseemann*: Ordo fraternitatis. Roma. 1977. I. 113—135.

A káptalanokra ált. ld. *Békefi R.*: A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodegang regulája. Kath. Szle. 1901. 3—25, 97—111, 204—213; *uő.*: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910; *Mályusz E.*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. 59 kk. A hiteleshelyek előzményeire ld. *Eckhart F.*, MIÖG. Erg. 9 (1945) 393 kk.; *Guden* oklevélét ld. *Fejérfataky L.*: II. István oklevelei Bp. 1895. 8; kifejezetten káptalani kiadványnak tekinthető a cirografált 1134-i oklevél, melyet zágrábi ügyben a váradi káp-

talán adott ki: *Šišić F.*: Priručnik izvora hrvatske historije. Zagreb, 1914. 322/3. Az istenitéle-tekre ld. *Hajnik I.*: A magyar bírósági szervezet és perjog. Bp. 1899. 251 kk. A Szent László-kori összeírásokat ld. Pécsvárad: Mon. Vat. I/4. 574—580; Pannonhalma: PRT. I. 590—592; Bakonybél: PRT. VIII. 267 kk.; Kolozsmonostorra és Bátára ld. *Sörös P.*: PRT. XII/B 69 kk., 119 kk.; a könyvekre ld. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Bp. Montecas-sinora ld. *Fraknoi V.*: Szent László levele a montecassinoi apáthoz. Bp. 1901; új kiadás *Kos-trenčić M.*—*Stipišić J.*—*Šamšalović M.*: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sla-voniae. Zagreb 1967. 197—198. Saint Gilles somogyvári alapítására ld. *Baumgarten F.*, Száz., 40 (1906) 389—411 és *Gombos* 27.

Salamon utolsó éveiről szól Bernold 1083—84, ld. *Gombos* 413 és a krónika: SRH. I. 407—411; Kutesk (Kucek) ill. Cselgü „kun” vezérrel való kalandjaira ld. uo. 408—409; Anna Kom-nene, CB. I. 330 kk.; *Gombos* 82—83; vö. *Gyárfás I.*: A jász-kunok története. Kecskemét. 1873. II. 78—79; *Pauler Gy.*: MNTÁrp. I.² 151—152, 444—445; *Gyóni M.*: A paristrioni „államalakulatok” etnikai jellege. Bp. 1942. 71—75; *Györffy Gy.*, Antiquitas Hungarica 2 (1948) 170; Salamon haláláról tudósít Bernold: *Gombos* 413 és *Annalista Saxo*: uo. 223; állítólagos remeteségére ld. SRH. I. 181 és *Wertner M.*: ÁCsT. 129 kk.; *Meyer v. Knonau G.*: i. m. IV. 167—168, Lipótra és Vratislavra ld. uo. III. 465 kk., IV. 49; a prágai püspökség alapítólevelét ld. *Cosmasnál*: *Gombos* 803; MGH. Diplomata Heinrici IV. regis. Ed. *Gladiss D. v. Vimariae* 1962/63. 515. *Marsina R.*: Codex diplomaticus et epistolaris Slovacia. Bratislava. 1971. I. 58. II. Orbán politikájára ld. *Becker A.*: Papst Urban II. Stuttgart. 1964. I—II.

A horvátok eredetére ld. Constantinus Porphyrogenitus: De administrando imperio. II. Commentary. Szerk.: *R. J. H. Jenkins* London 1962. 115; az eredetibb Horvátországra ld. *Pesty F.*: Az eltűnt régi vármegyék. Bp. 1880. II. 145 kk. A magyar krónika téves *contra Carantanos* (SRH. I. 364) helyesbítése *contra Contarenum-ra Györffy Gy.*: Magyarország története 893—1116. (Kézirat). 1973. 128. Az ó-horvát történebtől Kresimir Péter királyra ld. *Šišić F.*: Geschichte der Kroaten. Zagreb. 1917. 220 kk., Amicus-ra uo. 273. kk., István királyra uo. 320 kk. Falier Vitalis doge mint Dalmácia és Horvátország hercege: *Kretschmayr H.*: Geschichte von Venedig. Gotha, 1905. I. 165, 272; Velence és Bizánc viszonyára *Ostrogorsky G.*: GBS. 1952. 283—284. László behívása Horvátországba: SRH. I. 406, 412; későbbi legendás előadás Spalatoí Tamásnál: *Gombos* 2224—5. Arra, hogy Szent László nem a Drávántúlt, hanem a Száván túli Szlavóniát azaz Ó-Horvátországot foglalta el ld. *Pesty F.*: i. m. 155, 167 kk.; *Pauler Gy.*: MNTÁrp. I.² 170—171. 452; *Györffy Gy.*: LK. 41 (1970) 226; a montecassinoi levélre ld. *Fraknoi V.*: i. m.; a kunok hátbatámadására (SRH. I. 412), mint bizánci kezdeményezésre ld. *Moravcsik Gy.*: Bizánc és a magyarság. Bp. 1958. 71. A somogyvári találkozóra ld. *Baumgarten F.* i. h. és *Fejér G.*: CD. I. 468—470. A László szaktítását II. Orbánnal tükröző levélre ld. uo. II. 13; László sza-kítására *Becker A.*: i. m. I. 167. László és IV. Henrik követségére Bernold 1092: *Gombos* 413; IV. Henrik levele Álmos herceghez: uo. 2271; *Meyer v. Knonau G.*: i. m. IV. 380. Könyves Kál-mánra mint váradi püspökre ld. SRH. I. 209, 432, távozására Lengyelországba uo. 419. László felkérését keresztshad vezetésére (uo. I. 417, II. 521) helyesen értelmezi Vilmos toulousei gróf újjával *Pauler Gy.*: MNTÁrp. I.² 172, 452—453. László orosz hadjáratára ld. SRH. I. 414—415; vö. *Pasuto V. T.*: i. m. 44. A lengyel hadjáratra ld. SRH. I. 415; *Gombos* 489, a cseh hadjá-ratra SRH. I. 418—419. Az idézet László véleményéről az uralkodást illetően montecassinoi le-veléből származik. Halála a külföldi forrásokban: *Gombos* 27, 141; első somogyvári elhantolására ld. *Mátyás F.*: Szent László és Imre királyok végnapjai. Bp. 1900: *Baumgarten F.*, Száz., 38 (1904), 868—871; váradi temetkezéshelyére ld. SRH. I. 420, II. 522—523.

RÖVIDÍTÉSEK

- Fejér G.*: CD = *Fejér G.*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I—XI. Budae 1829—1844.
- Gombos* = *Gombos A. F.*: Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I—III. Bp. 1937—38.
- Györffy Gy.*: Tanulmányok = *Györffy Gy.*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959.
- Györffy Gy.*: Tört. földr. = *Györffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp. 1963.
- Hodinka* = *Hodinka A.*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916.
- Horváth J.*: Stílusprobl. = *Horváth J.*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954.

- Kath. Szle = Katholikus Szemle
 KKKK = Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk.: *Horváth J.—Székely Gy.* Bp. 1974.
- Kosáry*: Bevezetés = *Kosáry D.*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I—III. Bp. 1951—58; I². Bp. 1970.
- LK = Levéltári Közlemények
Meyer v. Knonau G. = *Meyer von Knonau G.*: Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V. I—VI. Leipzig 1890—1904.
- MGH = Monumenta Germaniae Historica
 MIÖG = Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung.
 MKSzle = Magyar Könyvszemle
 MNT = A Magyar Nemzet Története. Szerk.: *Szilágyi S.* I—X. Bp. 1895.
Moravcsik Gy.: BT. = *Moravcsik Gy.*: Byzantinoturcica. I—II. Bp. 1943, Berlin 1958.²
 Numizm. Közl. = Numizmatikai Közlöny
Ostrogorsky G.: GBS = *Ostrogorsky G.*: Geschichte des Byzantinischen Staates. München 1952².
- Pasuto V. T.* = *Pasuto V. T.*: Vnyesnyaja polityika Drevnyej Ruszi. Moszkva 1968.
 MTA. II. Oszt. = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Közl.
 Osztályának Közleményei
 PRT = A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Bp. 1902—
Pauler: MNTÁrp. I² = *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I—II. Bp. 1899².
- Reg. Arp. = *Szentpétery I.*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923.
- Réthy L.*: CNII. = *Réthy L.*: Corpus Nummorum Hungariae. I. Bp. 1899.
 SRH = *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Ed.: *Szentpétery E.*: I—II. Bp. 1937—38.
- Száz. = Századok
 SzIEml. = Emlékkönyv Szent István király halálának kilenceszázadik évfordulóján. Szerk.: *Szerédi J.* I—III. Bp. 1938.
- Tkalčić I.*: Mon. hist. = *Tkalčić I.*: Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis saec. XII. et XIII. I—II. Zagrabiae 1873—74.
 ep. Zagrab
Wertner M.: ÁCsT. = *Wertner M.*: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek. 1892.
Závodszy L. = *Závodszy L.*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Bp. 1904.
- ZRG. = Zeitschrift für Rechtsgeschichte.